

ШТАМПАРИЈЕ У СРБИЈИ У XIX ВЕКУ

Садржај

Оснивање Државне Штампариије у Србији (1831) и њено уређење за првих десет година (1832–1842)

- А) Штампариије у српској средини до XIX века (Преглед)
- Б) Жеља Доситеја Обрадовића да оснује штампариију
- В) Прва штампариија у Србији у XIX (Историја)

Први радови у Државној Штампариији

- А) Први радови у Штампариији. Прва књига штампана у Штампариији. Остале књиге у почетку
- Б) Покретање „Новина Србских”

Цензура

- А) До првих прописа Цензуре у Србији
- Б) Први прописи Цензуре у Србији
- В) Преписка Државне Штампариије с Цензуром

Додатак

Стање штампарских ученика и радника

D 212

АЛЕКСАНДАР АРНАУТОВИЋ

ШТАМПАРИЈЕ У СРБИЈИ

У XIX ВЕКУ

ОСНИВАЊЕ ДРЖАВНЕ ШТАМПАРИЈЕ (1831) И ЊЕНО
УРЕЂЕЊЕ ЗА ПРВИХ ДЕСЕТ ГОДИНА (1832—1842). —
ПРВИ РАДОВИ У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ. — ЦЕНЗУРА. —
ДОДАТАК.

БЕОГРАД
ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ
1912.

II/25

инв. бр.
511

Manb. Sp. 511

ПРЕДГОВОР.

Проучавања нашег Осамнаестог Века показала су сасвим добро како су оснивања штампарија и њихов рад били у духовном животу Срба чиниоци првога реда. Оснивање штампарија и њихов рад у деветнаестом веку остали су непроучавани. Међутим и површно бачен поглед на културни живот нашег народа у том веку зауставља се на оснивању штампарија и на појавама које су с њим у вези као на једном од најзначајнијих момената. Намера овог рада јесте да започне проучавање тог неиспитаног дела у нашој културној историји и, нарочито, да започне објављивање најважнијих прилога за историју наше књижевности у прошлом веку.

Рад је требало ставити на широку основу и проучавати оснивање штампарија у целокупном нашем народу. Али, у том правцу се радило врло мало и грађа за предмет који је пред нама тако је мало објављена и нама из Србије тешко приступачна, да се овај рад морао ограничити на историју штампарија код једног дела нашег народа, код Срба а не и код Хрвата, и, још више, да се морао ограничити на историју штампарија код Срба у Србији а не и код Срба у другим крајевима.

Проучавати историју оснивања штампарија у Србији у деветнаестом веку значи проучавати на првом месту историју данашње Државне Штампарије Краљевине Србије. Јер, најпре, сви покушаји да се оснује једна штампарија у обновљеној Србији били су у рукама управљача Србије и, затим, прва основана штампарија у Србији јесте данашња Државна Штампарија. Историја највише проучава новине: постајање једне државе, појављивање каквог поретка, спровођење рефорама и тако даље. Пуно разлога има за то. Наша Државна Штампарија је једна новина; сем тога за њу је везан почетак нашег новог културног живота и стварање наше данашње књижевности; она је, најзад, до 1860 године била једина штампарија у Србији. Отуда је њен значај већи од значаја штампарија које су основане за последње четири десетине деветнаестог века и стога историја штампарија у Србији има њој да поклони највећу пажњу. Овај рад се бави једино њеном историјом; он, засад, оставља на страну историју штампарија од 1860 године.

Почињући један посао на коме се претходно ништа није урадило, ја сам се унапред морао одрећи да дам једну синтетичну и потпуну књигу, и задовољио сам се да дам највећим делом само прилоге за монографију једне наше важне установе и, самим тим, и прилоге за проучавање доба у коме је она постајала и које још није скоро ни испитивано а камо да је испитано.

Ипак, ја сам, мислим, успео да дам преглед свих покушаја да се оснује штампарија у Србији и историју самог оснивања Државне Штампарије у потпуности. Можда је најмање потпун одељак о првим радовима у Штампарији. Али, за оног који зна стање наше науке о почетку књижевности у Србији неће бити незнатни ови прилози. О „Српским Новинама“ је, сразмерно њиховој вези са Штампаријом, врло, врло мало говорено. То сам учинио из уверења да се о њима може опширно писати само у засебном проучавању и у засебној књизи. — Део о Цензури почиње изношењем појава које, на први поглед бар тако изгледа, немају велике везе са радом Штампарије. (О Преводу Светог Писма). Али, да се разумеју правила којих се Штампарија имала држати у цензурисању књига, потребно је било почети излагање нешто ранијих појава. Исти разлог говорио је и за преглед српских штампарија до времена које се тиче овог рада.

Крајњи закључак о општем значају Штампарије и, посебице, о њеном утицају на књижевни покрет нисам хтео дати. Да изнесем значајне необјављене прилоге, да на једно место прикупим оно мало објављене грађе о овом предмету и да у њој, по документима првог реда, исправим извесне нетачности, — била је моја намера. Историја, нарочито Историја Српске Књижевности, модерним методом рађена, моћи ће се послужити овим радом и неће јој бити тешко да да синтезу и изведе закључке.

САДРЖАЈ.

	СТРАНА.
<i>Оснивање Државне Штампарије у Србији (1831) и њено уређење за првих десет година (1832—1842).</i>	
А) Штампарије у српској средини до XIX века (Преглед)	3
Б) Жеља Доситеја Обрадовића да оснује штампарију	5
В) Прва штампарија у Србији у XIX веку (Историја)	7
<i>Први радови у Државној Штампарији.</i>	
А) Први радови у Штампарији. — Прва књига штампана у Штампарији. — Остале књиге у почетку	53
Б) Покретање „Новина Србских“	60
<i>Цензура.</i>	
А) До првих прописа Цензуре у Србији	67
Б) Први прописи Цензуре у Србији	84
В) Прелиска Државне Штампарије с Цензуром	91
<i>Додатак.</i>	
Стање штампарских ученика и радника	101

Archie-5p. 5del

ОСНИВАЊЕ
ДРЖАВНЕ ШТАМПАРИЈЕ У СРБИЈИ
(1831)
И
ЊЕНО УРЕЂЕЊЕ ЗА ПРВИХ ДЕСЕТ ГОДИНА
(1832—1842)

- А) Штампарије у српској средини до XIX века (Преглед).
Б) Жеља Доситеја Обрадовића да оснује штампарију.
В) Прва штампарија у Србији у XIX веку (Историја).

1. Први помен о оснивању штампарије у Србији.
2. Један предлог и два неуспела покушаја да се оснује штампарија у Србији (Предлог Димитрија Давидовића. — Михаило Герман добио новца да купи штампарију. — Покушај Вука Караџића).
3. Хатишериф од 1830 године садржи и право да Срби добију штампарију.
4. Куповање штампарије у Петрограду и њено преношење у Србију.
5. Рад Штампарије у Београду. (Адолф Берман, фактор Штампарије, управља свим пословима око почињања рада у штампарији. — Димитрије Исаиловић, администратор Штампарије).
6. Преношење штампарије у Крагујевац и њен рад ту.
7. Преношење штампарије у Београд. — Застој у раду због инвентара. — Инспектор Штампарије.
8. Штампарија утврђена за државну и приенлегисана.
9. 1842 године дате су главне уредбе за Штампарију.

ШТАМПАРИЈЕ У СРПСКОЈ СРЕДИНИ ДО ДЕВЕТНАЕСТОГА ВЕКА

У животу Српскога Народа опажа се један штетан појав који се кроз цео његов ток стално протече.

Српски Народ је, наиме, био увек ометан кад је почињао рад на стварању каквог поретка или какве установе. Треба се сетити само колико пута је Српски Народ бивао спречен да започне рад на организацији своје државе, па ће одмах бити јасно и поуздано тврђење о овом поменутом појаву.

Али не само да је Србе пратио тај појав, и да су они морали унапред одустајати од својих покушаја; било је исто тако покушаја који су привођени у дело и чије остварење се извело донекле, па је онда било спречено да се даље развија баш у самом почетку развијања, или је то развијање било непотпуно, животно и ишчезло оставивши тако мали траг да се на њему није могло доцније ништа заснивати.

Тај појав има својих узрока у општем стању ствари, и он је пратио и живот других народа, али ретко који тако као што је пратио живот Српског Народа. И због њега, Срби су морали врло често, према другима не-сразмерно често, наново започињати једну ствар коју су раније били истерали донекле па су је морали напустити и изгубити; они су морали неколико пута почињати рад на формирању једног поретка и рад на

оснивању једне установе и ако су раније били успели да се тај рад крене даље од покушаја и почетка.

Исти тај појав јавља се и онда кад је реч о за-
снивању и установљењу једне штампарије која би била у српским рукама и у српској средини.

Крајем XV века, онда када су Турци узимали део по део Српских Земаља, Српски Народ је, и поред свих несрећа, био основао штампарију на Цетињу, а у току прве половине XVI века он је штампао своје књиге у неколико српских места. Ну тај рад прекидала је акција на другим странама и у друкчим правцима; њему су сметали политички догађаји тога времена. Кад је доцније рђаво стање Срба достигло свој врхунац, Срби се нису могли одупирати никојим другим начином до једном општом клонулошћу и резигнацијом коју доноси разочарење: они су се манули свега. И сав, релативно жив, рад на штампању књига у српској средини претвара се поново у стари и троми рад на писању књига. Калуђери и други радници, немајући „типаре“, вратили су се пергаменту и перу и преписивали књиге шарајући и украшујући иницијале, проводећи дане у својим ћелијама и избама.

У току XVII века Срби задуго нису могли помишљати на добивање штампарије у своје руке и у опште, а то ли у својој средини. У времену кад је требало побећи од отворена непријатеља скривеному, од Турака Аустрији; кад је требало борити се најпре за обезбеђење оно мало повластица које се добиле при прелажењу у „нову отаџбину,“ — Срби нису могли учинити готово ништа за рад на добивању штампарије.

У XVIII веку покушаји да се добије штампарија су учестали. Али, требало је да се уложе силни напори, да прође скоро сто година па да Срби добију у своје руке једну штампарију. 1792 године удовица Јосифа Курибека прода штампарију свога мужа која је била у Бечу Србину, Стефану Новаковићу, „доброжелателному и преизријадному националисту,“ како га назива Доситеј Обрадовић. Истина, ова штампарија није била у српској

средини, али је сва вероватноћа била ту да ће се на-
скоро моћи пренети међу Србе.

И, одиста, 1795 године склопио је Митрополит Стефан Стратимировић са власником штампарије уговор по којем је требало штампарију пренети у српске крајеве, у Осек.

Ну, на несрећу по развитак духовна живота у Срба, власник штампарије, незадовољан радом Стратимировића или из других разлога, уместо да пренесе штампарију у Осек, „натовари [је] на лађу, однесе је 1796 године у Пешту и тамо је прода мађарском примасу Баћањију“¹⁾.

Сто година великих напора да се у српској средини поново јави српска штампарија завршиле се без икаква постигнућа, неувиђавношћу и неспоразумом.

Неизбежни појав — који је, рекосмо, пратио и сувише често Србе — опет је ту: треба почети наново.

ЖЕЉА ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА ДА ОСНУЈЕ ШТАМПАРИЈУ

Одмах у почетку XIX века, тек што је устанак за ослобођење започео, међу Србима се јавила мисао о штампарији у Српском Народу. Велики обновилац Доситеј Обрадовић био је први који је поново покренуо ту мисао.

1805 године, 9 марта, из Трста, пише Обрадовић Петру Петровићу Његошу да жели негде међу своје „сродне, миле људе поћи, гди би се једно лепо училиште воздвигнути могло и, ако и малена, штампарија за потребу школе и целе нације установила“²⁾. Он је сав одушевљен и пун наде да ће остварити своју ми-

¹⁾ Др. Јован Скерлић, *Српска Књижевност у XVIII веку*, страна 134.

²⁾ *Домаќа Писма Доситија Обрадовића*, Српска Књижевна Задруга, Београд, страна 84.

сао. Мислећи на прве српске штампарије и на Божи-
дара Вуковића Подгоричанина, родољубивог српског
штампара, који је у почетку XVI века имао у Мле-
цима своју штампарију и намеравао да је пренесе
„у своје отачаство“, — Обрадовић пише Његошу:
„Имам велику надежду, да кад великодушни и могућни
рода нашег виде и познаду да се о всеопштем и ду-
говечном наше нације добру и напретку настоји не-
лесно... да ће се међу њима јоште Божидара наћи и
воздвигнути“.

1806 године писао је Обрадовић из Трста у Пе-
троград Глигорију Трлајићу о својој жељи да набави
штампарију. Он је 1805 године био започео да пише
други део *Собранија разних правоучишелних вешчеј* и
до пролећа 1806 године свршио је 18 глава. Мислио
је да кад пређе у Београд настави писање и да напише
још толико да и тај други део буде велики као први
део, издан 1793 у Бечу, и намеравао га је „у Београду,
као *перву онде књигу*, печатати“¹⁾. 1807 године он је
прешао у Србију.

1808 године Доситеј Обрадовић хтео је да при-
ступи остварењу своје жеље. Он је још у јануару био
купио кућу у којој је имала да буде штампарија. 1 фе-
бруара пише он својим рођацима, Михаилу Павковићу
и Луки Кисићу, земунским трговцима: „Желим Вас у
мојему дому видети, који сам у Белграду за штампа-
рију купио и приуговорио, ако Бог изволи нам благо-
получан даровати мир и ако се ова прекрасна земља
у добро урежденије и стање постави. А прежеде тога
о штампарији није ни мислити“²⁾. Прилике су одиста

¹⁾ *Мезимацъ Г. Доситеа Обрадовича*, Будим, 1818, страна 4.

²⁾ *Домаћа Писма Доситија Обрадовића*, страна 140. — Сима
Милутиновић пева о овом моменту у својој *Србијанци*:

„Доситие свог' је труда смогом
Одкупио у врховне власти
Дом Слахиски виш' Видин-капие,
У обзиду са пространим местом,
Рад' црквене школе и печатње“

(*Србианка*, 1826, део III, страна 102).

биле такве да се на штампарију није могло ни поми-
шљати. А Обрадовићева жеља да после свог преласка
у Србију штампа још које дело све је јача. У Србији
се, међутим, прилике нису много мењале у корист ње-
гове жеље и време се најмање могло посветити књи-
жевним приликама. Обрадовић се морао оставити своје
жеље да сâм набави штампарију, и сумњао је да ће
се она наскоро у Србији увести. 1810 године, крајем
августа, пише пријатељима да би готово напустио сав
свој задовољни живот, па се кренуо ма у које место
где има штампарије.¹⁾ Убрзо затим је умро.

Доситеј Обрадовић није чинио никакав предлог
званичним круговима у Србији, јер су ови били заузети
политичким радом. Он сам још мање је могао да оствари
свој сан који је њему био драг и који би, у то време
остварен, значио да Срби имају две деценије јачег ду-
ховног живота више.

ПРВА ШТАМПАРИЈА У СРБИЈИ У ДЕВЕТНАЕСТОМ ВЕКУ

ПРВИ ЗВАНИЧНИ ПОМЕН О ОСНИВАЊУ ШТАМПАРИЈЕ У СРБИЈИ

У почетку XIX века, 1804 године Српски Народ
подигао је у Београдском Пашалуку буну против на-
сиља дахија. Убрзо, 1805 године, та буна претворила
се у рат с Турском Царевином, у рат за ослобођење.
Осам година су Срби успешно ратовали, храбро се
носили с Турцима, а 1812 године требало им је да приме
Букурешки Уговор, који је Русија закључила с Турском.
По осмој тачци тога Уговора Србима се даје амнестија,
одобрава се поновно улажење Турака у српске гра-
дове и даје се аутономија. На тај Уговор, који је доц-
није био основица за обнављање српске државе, Срби

¹⁾ *Домаћа Писма Доситија Обрадовића*, страна 175.

нису пристали, јер им је онда изгледао непрецизиран, и јер је могао бити по њих кобан пошто је Русија загазила у рат с Наполеоном. Због тога је Турска — избравши згодно време, момент после победе Наполеона над Русима код Лицена — напала Србију са три стране. У другој половини 1813 године српске старешине, међу њима и Карађорђе, не могући на други начин изићи из забуне која је овладала њима, пребегну у Аустрију. Терор који су вршили необуздани и полудивљи Турци био је језовито крвав. Није пролазио дан без мучења, убивања, клања и натицања на коље. С пролећа 1815 године Срби су се поново дигли на оружје и очистили земљу од Турака. Кад је Турска покушала да пошаље две војске на Србију и да је силом покори, умешала се Русија, која је онда била у повољнијем стању, јер није била у рату. И старешине послатих војски почеле су преговоре са Милошем Обреновићем, који се истакао као најзначајнија личност међу свима старешинама из Другог Устанка. Тај кнез успео је да с Марашли Али-пашом углави усмени уговор, истина не са јако знатним повластицама али с таквим које су биле добро јемство за будућност.

Од тог момента, може се рећи, Србија почиње нов живот; она га почиње, премда у врло неповољним приликама, после оног што је претрпела у терору од злокобне Тринаесте Године, после трогодишњих страховитих потреса праћених кугом и глађу, онда кад су домови Срба представљали само згаришта, кад су небројена огњишта била развејана за свагда, кад су Срби били проређени и док су још посртали од издржаних напора. 1816 године почела је Русија своју интервенцију код Порте у корист Срба и њихове аутономије. Резултат те по Србе врло корисне интервенције био је пристанак Порте да преговара са српским депутатама о уређењу унутрашњих ствари српских.

Том пригодом Српски Народ упутио је Порти своју молбу у којој је тражио аутономно унутрашње уређење. Као седма тачка у том „Височајшој Порти от

Народа Србског прошенију“ стајало је ово: „Да би дозвољено било у местима где Књаз и Совет за добро нађу, школе водвизати и науке сваке по возможности својеј заводити и печашњу књиг (типиграфију) и меши“¹⁾.

То је први помен о рађењу да се добије и оснује штампарија у обновљеној српској држави, то је први помен о раду да Срби добију, после неуспелог покушаја са штампаријом Стефана Новаковића, штампарију у својој средини.

ЈЕДАН ПРЕДЛОГ И ДВА НЕУСПЕЛА ПОКУШАЈА ДА СЕ ОСНУЈЕ ШТАМПАРИЈА У СРБИЈИ

Преговори које су Срби водили с Портом од 1820 године за своје унутрашње уређење прошли су, као и интервенција Русије у том питању, кроз неколико разних фаза, и требало је да протече десет година на да Порта одобри оно што су Срби тражили у „Народном Прошенију“, дакле и установљење штампарије у Србији. 1830 године издао је Султан Хатишериф и Ферман (Берат). У Берату (Ферману) признао је Кнезу Милошу наследно право, а у Хатишерифу дао је углавном оне повластице које је Српски Народ тражио.

Међутим, за десет година, док се није успело да се добије тај Хатишериф, рад на оснивању штампарије може се пратити још у три момента у којима се није остало само на томе помену него се предлагало и покушавало да штампарија буде установљена и пре одобрења „Прошенија“ од стране Порте.

Сам Кнез Милош покушавао је да се купи и у Србију донесе штампарија и не чекајући Портину решења по том „Прошенију“.

ПРЕДЛОГ ДИМИТРИЈА ДАВИДОВИЋА

Први предлог званичним круговима да се установи штампарија у Србији учинио је Димитрије Да-

¹⁾ Др. Михаило Гавриловић, *Милош Обреновић*, књига 1. Прилози. Страна 516.

видовић, убрзо после подношења поменуте молбе Порти.

Димитрије Давидовић био је један од људи који су у млађим годинама били необично подложни идејама Доситеја Обрадовића. Несумњиво је да је Давидовић био занет Доситејевом антиклерикалном борбом, одушевљен његовим идејама и прокламовањем против мрачњаштва у цркви, и да је под утицајем слободних идеја Доситејевих још у осамнаестој години прокламовао се противником себична свештенства. Лик Давидовића до 1821 године, до момента кад ће прећи из Беча у Србију потпуно је лик једног ученика из Доситејеве Школе. Са нешто више уравнотежених принципа, са мање епикурејства и љубави за весело друштво, Давидовић би, да је Доситеј дочекао 1821 годину, био један кога би велики учитељ објавио својим духовним наследником. И кад би какав вајар хтео да изваја визију у којој би се јавили духови ова два човека, он би морао дати једноме став ученика а другоме изглед једног учитеља који се радује што има једног наследника у ученику. Јер, одиста, Давидовић у својој двадесетпетој години подсећа силно на стара Доситеја и својим култом за „слободу ума“, и трезвеним схватањем, и оном равнотежом између „чувствителности“ и одлучности, и оним складом личне јачине и практична опхођења с људима. И он је био хуманитарац, са развијеним социалним осећањем. Култ науке и „просвешченија“, искрено и широко родољубље допуњује паралелу између ова два човека. И та паралела нарочито има смисла кад је реч о раду за народ, о раду „на ползу миле нације“, на корист „Рода Србскога“. Давидовић је 1813 године учинио много за Србе почињући с Димитријем Фрушићем издавање *Новина Србских*. За време Бечког Конгреса он је показао колико је родољуб. Доцније, он је ради „ползе миле нације“ издржао огромне напоре и поднео силне жртве.

Гледајући трезвено на ствари, Давидовић је морао жртве ценити само по оном што оне доносе, и кад

је видео да се народном коришћу не исплаћују његове жртве, он се решио да потражи место на коме ће принете жртве помагати. Уверен да ће истим жртвама у Србији допринети много више, он одлучује да пређе у Србију и да тамо дела. „Време је већ, пише у то време Давидовић, да се прими Рода на овој страни и други ко, а ја да идем тамо, где би могао принети с истом жртвом, коју овде приносим, већу ползу и корист свем Роду нашем“¹⁾.

Трећег августа 1821 године шаље из Беча Давидовић молбу „Високославному Совету Народному“ којом тражи допуштење да пређе у Србију, и којом нуди своје услуге у оснивању школа и „типграфије“. Истог дана послао је писмо и Кнезу Милошу Обреновићу и Проти Матији Ненадовићу.

Проти Ненадовићу обратио се овим речима: „Србљин, родољубац и пријатељ притичем данас Вама Србљину, родољубцу и пријатељу с више молба, не сумњајући се ни најмање да ће ми остати једна непослушана. Ако је истина, да сте ме у оно време љубили, кад сте били овде, и са мном друговали; ако је истина, да је онда била љубов та нелицемерна и искрена; и ако је истина, да је срце ваше и дан данашњиј кадро, чувствовати и пријатељски и братски, и искрено, и што је највише родољубиво; ако је све то, велим, истина, примите се молба моји братски, пријатељски, и срдечно, као што се може примити њи Србљин правиј, и првиј од свију у свему“.

Давидовић је у овим речима оцртао главни момент свога преласка: он прелази као родољуб, да ради за добро свог народа. —

У молби Совету Давидовић, најпре, као либерал и хуманитарац сугерира и намеће култ општег просвећивања а као родољуб потребу да се и у Србији оснују многе школе и штампарија: „Правитељи Народа Србског у Србији, уверени будући о том, да је нужно

¹⁾ Сви наводи у овом одељку узети су из докумената која се налазе у Државној Архиви у досјеу о Димитрију Давидовићу.

сваком народу, не само како дође у мир, и получи и мрвку само слободе, но и свагда и у свако доба да гледа и настоји за тим, да му се распростире просвештавање у сви членови и редови његови, и да иде к томе, да се упореди с други народи, кои су признани за просвештене, учене и благообразене; — уверени и о том, да слава имена народна, и чест и понос народа сваког не зависе само од богатства и храбре мишице, но од слоге њине с наукама и художествама, у којима могу учествовати сви, кои су удови једног народа; — видећи, да сви народи почитују и узвишују науку; и знајући колика је разлика измеђ учена и неучена народа, зажелели су из свег срца да и они просвете Род свој, кои је вручио правитељству њином сам промисао божиј, и кои има исто онолико дарова ума и к обученију у наукама и у художествама, колико и остали народи. — Зато су и ради, да се заведу у Отчеству Србији прва средства просвештенија народна: *школе и типографија*, кои неима за сад у њој, или ако иј има, а оно иј је тако мало, да се могу само гдикоје стране Србаља учити, а друге су искључене благодетија тога. — У писму Проти он истиче такође потребу да се оснује „типграфија“ као једно јако средство да се народ просвећује. — Исто тако он позива и Кнеза к раду на просвећивању народа и стварању установа које су стубови који држе успех просвећивања. У једном тону где има великих похвала за Кнеза али где се не осећа ни сервилност ни ласка но искреност и убеђење, Давидовић, величајући Кнеза, моли га: „Сав Род наш и ово и оностраниј гледа у вас и очекује велика дела од вас. Учени свију народа, с којима се ја преписујем, изгледају [очекују], да ви учините што и за просвештеније Рода, и да уведете у Отчеству своје школе и друга полезна заведенија“. Он подилази и унапред удара у дитирамбе само да покаже Кнезу како је то нешто више, нешто достојно помена неколиких потоњих генерација: *освета Милоша Обилића мање је важна и корисна него што је*

просвета Милоша Обреновића. Најзад, помињући да је „*Душан Силни, Цар Стефан*“ издао први између српских владара „*књигу прекрасни закона*“, Давидовић крепко и с покретом позива Кнеза: „*Заведите ви, Господару! првиј између новии Правитеља њини школе за децу србску и типографију за школе њине*“.

У молби Совету, Давидовић, даље, ставља се на расположење „*Роду и Отчеству*“, и нуди све и пуне своје услуге. „*Мене вуче, пише он, ревност к Роду за свим, што је добро и красно, и што се клони к добру и напредовању Рода. И кипи ми срце жељом, да услужим Роду, ког сам ветвица и ја. Познаје ме Род, и сваки у Роду. — Дознавши да Правитељи Народа Србског у Србији желе да им се заведу школе и типографија у Отчеству, и да се снебивају зато само, што немају толико способни људи к томе, запламтио сам се жељом, да им принесем сам услужност своју, и да иј молим, преко Високославног Совета Народног, понизњејше, да приме мене, да пређем у Србију и да заводим школе и типографију у њој. Свршио сам све науке, знам, шта ће рећи школе. Имам своју типографију, знам, како је треба водити.*“ — Пошто је дао предлог и план како би установио школе за мушке и женске, и кад је изложио како би оснивањем школа „*за женски пол*“ Срби дошли „*за 20 година даље него су дошла браћа наша онострана за 50 година*“, он је понова почео излагати потребу и корист оснивања штампарије: „*Упоред са школама приноси највећу част к просвештавању народа једног типографија, простирући по народу књиге, које би се морале преписивати, множином; а кромје тог чинећи, те не мора народ изгледати књиге нужне му из туђи руку, ни куповати иј по скупе новце, кад иј може имати у половину цене у рођеној својој земљи.*“ Сем тога, кад би се установила штампарија у земљи, у њој би „*сви наши списатељи и јевтиније и безбрижније живили, слободније писали, а тако дух свој и красније и више развијали.*“ И сем тих непосредних користи који неминовно прате оснивање сваке

штампарије, било би и других добрих последица које би донело установљење штампарије. То је поштовање које стиче један народ од других кад је предузетник и кад тежи просвећивању и сећа га се чак и посред нередовних и немирних политичких прилика. „Србљи смо, пише Давидовић у својој молби, народ смо, људи смо, коима куца храбро срце и неустрашимо у прсима; зашто би се поводили по времену коме ми треба да заповедамо, а не оно нама? Зашто да одлажемо, што је добро, нужно и полезно Отечеству и браћи нашој, због мале неке страшљивости? Историја старијих и новијих времена, историја Грка, Римљана, Немаца и саме браће наше славенске Руса сведоче нам да су народи ови гледали науку и уметност усред беснијих ратова својих; онда су завађали и школе, и друга потребна заведенија, онда су иј јошт и распрострањавали и увеличавали... Усред рата, а камо ли гди га јоште неима, дижимо школе и друга полезна заведенија, коима ће процветати Отечество наше, па ће нас славити и други народи. Славиће нас и преузносити, што смо почели онда управ старати се о наукама, гди нам се кика пуши. Коликиј ће нам дух приписати соседи наши? За какве мужеве неће нас држати, кои усред колебања политически имају јошт времена, мислити о школама и типографији?“

Давидовић се изјављује готовим да са своје стране принесе све, и последњи напор и највећу жртву. Њега доводи у Отаџбину „чистосрдачна жеђ за благом Отечества и неугасима жеља, да се спореди земља наша с другим европејским и просвештеним државама“. Он не тражи ни звања ни положаја, „ни чести ни достоинства“, још мање да се меша у државне послове. „Поставите ме, вели он, једним од најмањих, држите ме у реду с најпростијим учитељима, задовољан сам и презадовољан, само ми дајте круг, у ком ћу радити Отечества ради.“

Можда би најлакши начин да се установи у Србији штампарија био тај да он пренесе из Беча своју штампарију. Али његова штампарија „није устројена

толико за србскиј колико за туђе језике. У њој је највећа част слова грчки, немачки и латински: србски неима ни толико, да би се могла књига од пет или шест табака у једно брзо и лепо печатати, а камо ли предузети књига која би имала 20 и више табака.“ Помишља да прода страна слова па да купи српска. Ну, за та слова која је он платио „12.000 форината“ једва да би добио „2.000 форината“, а за тај новац, за две хиљаде форината, може се врло мало набавити новог. Затим, чак и да прода своју штампарију по бољу цену, има друга невоља. Не би могао пренети у Србију штампарију која би имала само српских слова, јер „не допушта владеније австријско, да се износе слова и друге потребе типографическе у области турске државе, зашто би се тим укидао посао овдашњим [бечким] типографима, кои су печатали досад највећу част грчки и србски књига.“

Због тога би се морала купити нова штампарија у Лајпцигу или у Петрограду. Пренос је дозвољен и преко Аустрије. Давидовић предлаже да Србија дода суму до дванаест хиљада форината а он даје све што добије за своју „типографију“, па да оде у Лајпциг, купи и пренесе у Србију „другу, нову и лепшу типографију.“

Непрестано велики родољуб и свештеник Просветног Храма, он прима на себе да отплати за десет година то што „народ буде додао“ и наглашава да ће, поред свег његовог знатног труда, тражити за себе најмање: „Све ћу жртвовати тога ради; даћу све што год извадим из продаје ове типографије, у готову новцу; приложити и труд и радњу моју. А опет ћу да учиним типографију ову, коју би у Србију пренео, народном тако, да не принадежи ни мени, ни деци мојој, ни рођацима моим, већ народу, а ја да будем само управитељ њен, док сам жив, и да имам за труд мој и радњу у њој по кои проценат, да се могу с чим живити, ја и фамилија моја.“

Уверен да Србија, која је успела да под Турцима управља унутрашњим својим стварима сама, може да

савлада мање тешкоће и незнатније препреке. — Давидовић позива Совет на брз, активан рад, да се штампарија оснује што пре. „Не одлажимо, обраћа се он Народном Совету, не одлажимо, што је добро, нужно, и полезно, на даље: браћа наша с ове стране чинила су то, а чине и дан данашњиј, јесу ли пропевала? и јесу ли процветала?“

У новембру 1821 године, три месеца после подношења молбе, примљен је Давидовић у Србију. Из Аустрије он је због дугова, које је учинио око издавања *Новина Србских*, морао, тако рећи, пребећи и дошао је без путне исправе.

За оснивање штампарије у Србији и за њено унапређивање, остварење Давидовићеве замисли значило би врло много: један човек легао би с љубављу и свим напором да сврши рад на оснивању једне тако корисне установе као што је штампарија, и — што је још значајније — да крене и упуту њен рад једним добрим правцем. На штету свега тога, Давидовић је био ометен.

Одмах по преласку, он је дошао у сукоб с људима који су били око Кнеза. Један од тих људи покушао је да води пошалицу и са Јованом Пожарцем, који је као штићеник Давидовића такође био прешао у Србију. Овај не допусти, али буде избивен. Кад је Давидовић протестовао, буде удаљен, сплеткама, од Кнеза, и из Крагујевца оде 17 фебруара 1822 године. Доцније, кад је престао „романизирати“¹⁾, враћен је у Крагујевац, али му онда буду уручени други послови. Будући спремнији и способнији од многих људи из Кнежеве околине, он је преузео на себе много значајније послове: у пркос оног места из његове молбе Совету које говори да се неће мешати у државне послове, он их се морао примити, и тонуо је у њих све више. Радећи на њима предано и живо он је онај епиграф, стављен на његову гробу у Смедереву, „Сав Србин“ заслужио ту, кад га није могао стећи установом и организовањем штампарије у Србији.

¹⁾ *Вукова Преписка*, књига I, страна 199, Караџић Копитару.

Предлог Димитрија Давидовића да се и како да се оснује штампарија вредан је опширнијег прегледа у историји оснивања штампарије у Србији не само зато што је у њему било показано толико воље и снаге код одушевљеног предлагача; он је занимљив и из других разлога.

Најпре, то је, после жеље Доситеја Обрадовића и помена о оснивању уопште штампарија у Србији из „Народног Прошенија“ од 1820 године, први помен о стварном покушају да се оснује штампарија у Србији. Затим, Давидовић се није могао тако лако раставити од свог плана, и он га се сећао и доцније и ако је био заузет пословима сасвим друге врсте. Сва је вероватноћа да је доцније покушаје и он делом инспирисао. Најзад оне искрене, лепо изабране и исказане речи које је упутно Совету и Кнезу нису могле проћи без дубљег трага. Њих је нарочито морао памтити Кнез, коме је Давидовић њима умео импресивно да покаже колика репутација и какво име је награда за то дело на просвећивању.

Тако молба Димитрија Давидовића да пређе у Србију и установи штампарију има вредности по својој утицају да се покушава и убрза рад на једном корисном пољу.

МИХАИЛО ГЕРМАН ДОБИВА НОВАЦ ДА КУПИ ШТАМПАРИЈУ

1825 године био је у Петрограду као изасланик Кнеза Милоша Михаило Герман. Он је имао овлашћење „да заступа народне интересе у Петрограду при Министарству Иностранних Дела или у Цариграду при посланству“¹⁾.

Њему је, посве је вероватно, Кнез био дао налог да се распита за штампарију и да је купи. И он се распитивао. У то време била је у Петрограду чувена штампарија Николе Греча, у којој су се штампале и српске

¹⁾ Др. Михаило Гавриловић, *Милош Обреновић*, књига II, страна 174.

књиге. Михаило Герман се био обратио Гречу да му нађе штампарију. Првог августа 1825 године извештава Греч из Петрограда Германа како је према његовој поруци нашао „врло добру штампарију за цену доста умерену, нарочито у поређењу с тиме што би она стајала много више, кад би се заводила наново“¹⁾. Штампарија има руских, латинских, немачких и грчких слова. Цена јој је, без преноса, двадесет и пет хиљада рубаља. Сем тога, требало би још новаца за словенска слова и за два резервна тиска још четири хиљаде рубаља.

Герман је 20 марта 1826 године пошао из Русије у Србију да као руски курир донесе вести Кнезу Милошу о ултиматуму којим је Русија тражила поред осталог и то да Порта не малтретира српске депутате. Герман је стигао 17 априла у Панчево и одатле прешао у Србију.

Свршивши своју мисао, Герман је имао да се крене натраг у Русију, и он полази на пут 14 јуна 1826 године.

Тог дана му Народна Благајница издаје за набављање штампарије тридесет и шест хиљада гроша, и то двадесет и четири хиљаде „за типографију“ а два наест хиљаде „за пренос и путни трошак“²⁾.

Овај покушај свршио се само на том примању новца; Герман није купио штампарију³⁾.

¹⁾ Државна Архива, *Штампарија*, Никола Греч Михаилу Герману. На руском.

²⁾ Мита Петровић, *Финансије и Установе Обновљене Србије до 1842.*, књига I, страна 839.

³⁾ На страни 840 ове наведене књиге стоји: „Герман је одмах [14 јуна 1826 године] отпутовао у Беч, добио све што је требало за печатњу, донео у Београд и предао на чување Алекси Симићу базерџанбаши“. Ово је нетачно већ и због самог факта да је штампарија купљена (после нешто више од три године у Петрограду. Затим, по документима из Државне Архиве утврдио је Г. Др. Михаило Гавриловић да се Михаило Герман вратио у Србију тек 1827 године. Сем свега, на истој страни те књиге тврди се да је „за добављени штампарски прибор и намештај“ исплаћено „на дан 9. фебруара 1831. године 74.792 гроша“. Најпре ће бити да је Герман примио новац па употребно на што друго. Он је наговарао почетком 1827 године Димитрија Тирола да дође

Трећи покушај да се купи штампарија и пренесе у Србију био је 1827 године. На њему је по жељи Кнеза Милоша радио Вук Караџић.

Почетком 1827 године дошао је Вук Караџић у Србију из личне жеље а и позват од Кнеза. Узроци његову доласку биле су углавном две ствари; најпре да захвали Кнезу на помоћи коју му је указао¹⁾, а затим да се суочи с Михаилом Германом који му је „украо у Петербургу [камо је Караџић био послао свој рукопис] рукопис и наштампао *Жизли и подвизи Милоша Обреновича, верховнога војвода Србскога*“²⁾.

У Србији није остао дуго, свега два месеца, јер, свршивши ствари којих ради је био дошао, имао је по жељи Кнежевој да иде у Беч и набави штампарију. Тај покушај потекао је колико од сама Кнеза толико и од Караџића, кога је јако интересовало оснивање штампарије у Србији и њен потоњи рад.³⁾ Одмах по преласку из Србије у Беч он извештава своје пријатеље у Русији и Лондону⁴⁾ да је дошао с препоруком да купи штампарију за Србију⁵⁾, и нада се да ће то учинити до краја године па да се врати у Србију поново. Уосталом

у Србију. „Г. Герман, — пише Тирол Караџићу из Тамишвара, 11 фебруара 1827 године, — саветовао ми је да и ја у Србију дођем, уверавајући ме да би доста посла у новозаведеној српској типографији нашао“. (*Вукова Прејиска*, књига IV, страна 590). Вероватно да је рачунао да ће покушај Вука Караџића, који се у то време имао да крене из Србије да набави штампарију, успети. Тај покушај Вука Караџића 1827 године да се купи штампарија искључује такође могућност да је Герман купио штампарију 1826 године.

¹⁾ *Вукова Прејиска*, књига II, страна 582, Караџић Кнезу.

²⁾ *Вукова Прејиска*, књига II, страна 731, Сведочанство.

³⁾ *Вукова Прејиска*, књига I, страна 396, 397, 399 и 406, Караџић Копитару и Копитар Караџићу.

⁴⁾ *Вукова Прејиска*, књига II, страна 80, Караџић Димитрију Давидовићу, Беч, 26 августа 1827.

⁵⁾ *Вукова Прејиска*, књига III, страна 514, Караџић А. С. Шицкову, Беч, 27 маја 1827 године.

⁶⁾ *Вукова Прејиска*, књига III, страна 565, Караџић Петру И. Кепену, Беч, 24 маја 1827 године.

и да се није Караџић оволико интересовао за оснивање штампарије, може се претпоставити да је поред Кнежеве воље, и управо пре ње, била и његова жеља да се почне радити на том оснивању. Утолико пре што је још 1820 године био добио писмо од Стефана Живковића из Букурешта у коме му јавља како је радостан што је чуо за прелазак његов у Србију, и у коме га подсећа свакако на неке његове раније речи: „Дедер брате согласи и приволи браћу и Господара не би ли се отворио *онај* источник живота, славе и бесмртија, среће и благостојанија Сербска, не би ли се, велим, зажегао онај огањ божествена ума и у том нашем остроумном и храбром народу и 1. типографица“¹⁾.

Напоследку, чак да Караџић није имао нимало иницијативе у почињању тога набављања и куповања, ипак је његов покушај да се купи штампарија теран најдаље. Он је имао много изгледа на успех због заузимања која је Караџић живи чинио у Бечу.

Он је био нашао Штрауса, „првог типографа у Бечу“ и заједно са њим начинио предрачун. Мислио је да се установи једна потпуна „типологија“, у којој би било педесет центи српских слова са другим словенским. Сем тога, та би штампарија имала још немачких, латинских, француских, грчких и арапских или турских слова. Та слова, затим „двје гвоздене пресе по новом начину“, остали прибор, матрице (калупи), резање печата (etrel) за црквена слова и друге ситне потребе стају око тринаест хиљаде форината („12.820 f. st.“). Онда би се имала не само штампарија него и словоливница. Штраус би послао свога словоливца („левача“) који ће „начинити фуруну и за 3 године сједети тамо, док наши људи не науче слова лити и градити“. — Калупи (матрице) за грађанска слова морала би се купити у Лајпцигу, јер их у Бечу нема. Исто тако и „пресе“ (тисци). Печати за црквена слова радили би се у Бечу; ту су

¹⁾ Вукова *Преписка*, књига I, страна 67. Стефан Живковић Караџићу, „из Букурешта 30 авгу. 1820 год.“.

мајстори а ту има и „људи, који ће мајсторе поправљати, да и црквена слова изиђу лијепо“.

О свему томе известио је Караџић Кнеза писмом од 26 априла из Беча.¹⁾

На крају писма он моли Кнеза да има вере у њега, да му пошаље новац, и да не развлачи ствари. „Сад, пише му он, ако смо ради да се ова ствар не отеже, ја препокорно молим, да ми Ваше Сијатељство пошаљу новаца у име ове ствари, да *одма* [²⁾] овђе погодим и капару да дам, да се печати за црквена слова сијеку, пак онда да идем у Липиску за калупе од грађански слова, да би се и она што прије почела лити. Кад су Ваше Сијатељство овај посао мени препоручили, не сумњам, да и савршено повјереније у мени имате; а ја ћу се једнако трудити, да се покажем достојан ове препоруке и милостивог повјеренија вашег“.

Сав овај велики и обимни Караџићев план остао је само план и све се свршило на том прорачуну. Најпре извесна мала сумња Кнежева према Караџићу, затим догађаји које је изазвала Акерманска Конвенција (1827 године) спречили су да се ма што даље чини са оним што је Караџић предлагао. Кнез му је јавио „да се у онај пар окани тога свега и да гледа своје приватне послове као и прие“³⁾.

Ну, Караџић се не оставља целог плана, у коме је, уосталом, сем штампарије и словоливнице, било предвиђено и подизање „фабрике од артије“. И кад се није могло успети у плану великога предузећа, он, преко Димитрија Давидовића, предлаже Кнезу скромније предузеће. Он шаље своје „ново мњеније о типографији“. „Кад опстојателства, пише Караџић Давидовићу, још задржавају да подигнемо тамо у један пут и шијелу типографију и словоливницу и фабрику од артије; како

¹⁾ Вукова *Преписка*, књига II, страна 584—586, Караџић Кнезу.

²⁾ Курзив из писма.

³⁾ Вукова *Преписка*, књига II, страна 731, Сведочанство, Букурешт, 24 јула 1856 године.

би било, да купимо за сад само од четири руке слова (Mittel, Cicero, Corpus и Petit, свега око 25 ц.) и макар само једну пресу?¹⁾

Сад Караџић још јаче наваљује да се купи ма и овако непотпуна штампарија, јер ће се њом бар моћи штампати „различне српске књиге“. „Ја мислим, додаје он своје разлоге за потребу да се ма и мања штампарија заведе, ја мислим, макар како стање Српско унапредак било, да је таква типографија тамо потребна и нужна; а ако Бог да те се једанпут послови народни сврше и утврде, онда ћемо ласно наручити калупе од црквени слова и подигнути словоливницу и фабрику од артије“²⁾.

Да поткрепи ово своје тврђење, и да покаже како би га „типологија“ била не само „на ползу народну“ него, „и још више“, „на чест и славу Господареву“, јавља Караџић Давидовићу да је Џон Бауринг, прочитавши писмо којим га он извештава о својој мисији у Бечу, рекао да му је због тога Милош у вољи: „да му Бог благослови намјеренија његова!“³⁾

Кнез Милош није на ово писмо одговорио све до краја октобра 1827 године. У половини октобра обраћа се Караџић преко Василија Поповића опет с истим питањем на Кнеза. Он понавља своје ново мишљење да се набави, ако не цела штампарија, оно што се може. Моли да му Кнез пошаље 2000 форината, па да иде у Лајпциг и набави малу штампарију. У новембру добио је одговор од Василија Поповића. Кнез му поручује да ће се одлука о томе донети кад се Караџић, — на лето

¹⁾ *Вукова Прејиска*, књига II, страна 80, Караџић Димитрију Давидовићу, Беч, 26 августа 1827 године.

²⁾ *Вукова Прејиска*, књига II, страна 80, Караџић Димитрију Давидовићу.

³⁾ „У свом Срцу и у свом Духу, као да видим како ће [Кнез Милош] подићи Штампарију у Београду. Нека је благословена! Нека би раширила на све стране светлост и правду.“ Писао је на француском Џон Бауринг, овај одушевљени пратилац новости о Србији, 18 јуна 1827 године из Лондона. (*Вукова Прејиска*, књига V, страна 473).

идуће године, као што пише, — врати у Србију. Очеvidно да је Кнез намерно одложио ствар. Караџић се онда предао својим приватним пословима.

Тако је прошао без успеха и покушај Вука Караџића, који би, да се остварио, био необично важан по оснивање и рад штампарије; тако је још један енергичан и предузимљив човек био спречен да легне на посао који би он умео водити добрим правцем. — Кад би од претпоставки било какве користи, могло би се претпостављати и толико светлих догађаја за случај да је Вук Караџић успео да свлада сумњу Кнеза Милоша Обреновића и отклони друге сметње па да усредреди свој рад око једне штампарије коју би основао у Београду или Крагујевцу. Овако, може се само навести још једна чињеница: Караџић је много доцније био награђен за овај покушај сумњичењем да је примио новац за штампарију па потрошио на друго. Кнез га је морао бранити, и 1856 године из Букурешта послао му је писмено сведочанство о његовој невиности.¹⁾

¹⁾ 24 јула 1856 године пише Кнез Милош Караџићу: „Љубезни Г. Вуче! Мој син Мијајло, дошавши у Влашку, да се, после дужег времена нашег расанка, видимо, саобштио ми је вашу молбу да вам дадем Свидитељство, на кон су конач вама у 1827-ој год. у Крагујевцу дали пет стотина талира, или хиљаду форинти у сребру“. Свакако је Караџић јавно Кнезу и то да су провети гласови о тобожњој његовој злоупотреби, те му Кнез, под истим датумом, издаје овако уверење:

Сведочанство

Коим ја долуподписаниј сведочим, да оно ине истина, што су гдјекон говорили и писали, да је Г. Вуку Стеф. Караџићу дајо у Крагујевцу 1827. године пет стотина талиера да купи типографију па он да те новце није хтио употребити на оно у име чега су му дали, него да их је појео. Колико у ствари има истине ово је: кад се је поменути Г. Вук у почетку године 1827. спремао да пође из Крагујевца у Беч, ја сам му препоручио да из Беча отиде у Липиску и онде да распита и уговори, пошто би се могли купити калупи од наших слова и остале потребе за типографију и шта би стало да се слова за једну повелику типографију онде салију, и на какве би се уговоре људи могли наћи за све ове послове; Кад пође Г. Вук из Крагујевца, ја заповедим те му се даде пет стотина талиера или хиљаду фо-

ХАТИШЕРИФ ОД 1830 ГОДИНЕ САДРЖИ И ПРАВО ДА СРБИ
ДОБИЈУ ШТАМПАРИЈУ

Од 1816 године Русија је почела своју интервенцију код Порте у корист Срба. Десет година после тога, 1826 године, склопљена је Акерманска Конвенција, по којој измеђ другог Порта признаје Русији право протектората над Србијом и обвезује се да за годину и по дана да Србима повластице према ранијем Уговору у Букурешту. 1828 године Русија објави рат Турској који се сврши, на штету Турака, миром углављеним 1829 године у Једрену. По њему, Порта је морала да одобри повластице које су обећане Србији у погледу унутрашње управе. И одиста, она 1830 године да Хатишериф којим призна Србију за аутономну кнежевину под врховном влашћу Султана. По том Хатишерифу од 1830 године (3 августа) Срби су добили право да у својој земљи установљавају школе, болнице и штампарије. Девето заглавље у том Хатишерифу гласило је овако према ондашњем преводу: „Срби имаће власт, постављати у земљи својој печатње књига, болнице за своје болеснике, и школе ради воспитанија деце“¹⁾.

Тако се сад могло радити на основу овог Хатишерифа, могло се и јавно и активније радити да се установи штампарија. Исто тако уношење у Хатишериф и одредбе о подизању штампарија послужиле допније кад почне рад на штампању књига. Међу осталим, Кнез ће се, кад буде тражио одобрење да се књиге из Србије могу слободно преносити у Аустрију, моћи позвати на то да је по одобрењу из Хатишерифа завео штампарију и да према њему и Србија долази у ред

ринти у швандикама, али не у име куповине типографије него у име путнога трошка до Беча и из Бече [1] до Литиске, а оданде ватраг у Беч, а што би преко тога претекло оно сам му намењено у име накнаде, што му је Михаило Герман украо у Петербургу рукопис“.

¹⁾ *Новине Србске*, 1834 година, број 3.

оних земаља из којих се могу уносити књиге у Аустрију“).

Исте године кад је дат Хатишериф, почео је поново рад на куповању штампарије. И тај покушај је сад био остварен, имао је успеха.

КУПОВАЊЕ ШТАМПАРИЈЕ У ПЕТРОГРАДУ И ЊЕНО ПРЕНОШЕЊЕ У СРБИЈУ

На непуна два месеца пред потпис Хатишерифа и Берата од 1830 године, био је послао Кнез Милош Обреновић у Петроград два човека из своје околине, Аврама Петронијевића и Цветка Рајовића, с налогом да изиђу пред Министра Иностранних Дела, Графа Карла В. Неселрода. Они су имали да изјаве захвалност Русији за интервенцију, и да је замоле да ствар давања повластица Србима доведе што пре крају. Сем тога, и сем истакнуте жеље Кнеза да он лично дође у Петроград и доведе своју децу у Царски Институт, наглашавана је, у инструкцијама датим овој двојци, потреба да Русија кредитира Србију у неким предузећима. „У нас, стоји у тим инструкцијама, никаквог још заведенија, никаквог јавног зданија нема — а да се све то започне и сврши, требаће и по више трошкова, нег што би ми, док нам је још финансија овако неуређена и неправилна, податкати могли. Нити се усудити смемо, заведенија започињати, ако Покровителница не учини милост у случају нужде кредитирати нам неколико милиона гроша, које би, како нам се финансије поправе, с благодарностију вратили“²⁾.

Одређени да у том смислу раде, Аврам Петронијевић и Цветко Рајовић пробавили су у Петрограду скоро шест месеца. За то време они су имали успеха у изазивању све јачег интересовања за Србију, и успели

¹⁾ Државна Архива, *Штампарија*, „Копија писма к Високому Военском Совету у Бечу“, Крагујевац, 20 фебруара 1834 године.

²⁾ Државна Архива, *Русија 1829-1832*, стране 42—45

су да израде да руски банкарни приме на себе јемство да ће Срби исплатити дугове које буду учинили.

Кад је већ било спремно земљиште за сваки рад у Русији на добивању и непосредне помоћи од ње, Кнез јавља поменутој двојници депутата да се распитају за штампарију и да се постарају да је купе. Шеснаестог септембра поручујући им да се старају да Београд остане у српским рукама, он наставља писмо овако: „Притом препоручити не изостављам и за печатњу, које јошт у Отечеству немамо, а која нам је толико нуждна!“¹⁾ Нек распитају да ли се одиста у Немачкој не може добити штампарија с тако лепим словима као што се може набавити у Петрограду, па, ако виде да неће много више стати него ако узму из Немачке, нека купе. Што се тиче преноса, нека иде преко Влашке. Кнез има згодну прилику којом се може користити при преносу штампарије. „Сообразите, пише им он, све то, пак по том и поступајте“. — „Сецере“ (слагаче) узмеће из „Цесарије“. Ради савршенства „печатње“ треба „да се и гисереј[!] за изливање писмена узме“.

Рајовић и Петронијевић почели су крајем октобра живо радити да купе штампарију. „За типографију, извештавају они Кнеза, распитивали смо и дознали смо од пријатеља, који ствар разумију, да је цена почти [готово] једнака овди, као и на друга места у Европи, но само то, да су бољи одавде пресови и красивие [лепше] литере [слова] руске. Пресови су од чугуна [тучи] на машинама мало потешки за кирију и скупљи, но зато исправни и вековечити“²⁾. Они су се решили да штампарију узму у Петрограду.

Готових слова нису могли нигде да нађу, а да наруче да се лију требало би им најмање шест месеца да чекају.

У набављању матрица (калуца) имали су више среће. Да се ти калуци за слова изрежу требало би

¹⁾ Државна Архива, *Русија 1829—1832*, страна 88, verso.

²⁾ Државна Архива, *Русија 1829—1832*, Аврам Петронијевић и Цветко Рајовић Кнезу, 4 новембра 1830 године.

готово година дана, али Петронијевић и Рајовић чују од неких пријатеља да „едан типографчик“ има неке матрице које би продао. Оду њему и, заиста, нађу „нове матрице на три језика, за грађанска руска, њемецка и француска“ слова. Ступили су у погодбу и погађање је, веле они, трајало неколико дана. Напоследку су морали дати „6.000 рубал“. Грчка слова обећао је дати Греч, руски штампар, по нижој цени.

Пресе (тискове) узмеће из „Царске фабрике чугуна“ и они ће стајати око „1800 рубал“.

Највећа је невоља с црквеним словима, нити их има готових, нити се могу где набавити калуци (матрице). Једино место где би се могле добити матрице јесте Синод. Они су се обратили преко Министарства „Оберпрокуратору Синода“ с молбом да уступи матрице или да позајми пунцоне (изрезе) по којима ће се направити потребне матрице. Сад очекују решење.

Сем свега они су нашли „и једнога фактора за типографију најискушњејшег кој је скоро из Германије дошао“. С њим су закључили и уговор на две године.

Остало би, завршавају Петронијевић и Рајовић, да Кнез добави из Пеште „једног ливчика који слова лие“, да тај словоливац донесе свој алат и започне рад. Он би учио децу што би му помагала.

Фактор ће имати да удеси и уреди штампарију, и за кратко време „научити нашу децу слова намештати [слагати]“.

Кнез може већ да поручи из Пеште материјал за ливење; тамо је најјевтиније.

25 новембра пишу ова двојица депутата Кнезу и, између осталог, јављају му да ће 27 („прекосутра“) испратити штампарију и кренути се на траг.

15 јануара идуће, 1831, године били су они већ у Букурешту. Одатле јављају кнезу да су принуђени да остану у Букурешту неколико дана и пишу му о испраћају штампарије: „Типографију, која је врло богата, но по доста коштуе, и неке књиге дате нам за Библио-

теку нашу из Петербурга, опремили смо још 3-га X-вра [3 децембра].“

После неких четири месеца била је донета штампарија у Београд. 24 маја 1831 године јавља Цветко Рајовић, који је још раније био дошао натраг, да „има већ три дана, како је приспела типографија“. Књиге које су биле послате са њом покисле су а царев портрет оштећен само по раму; међутим, „инструменти су типографически совршено у добром стању“, како пише Рајовић у својему писму.¹⁾

Тако се, најзад, успело да Срби макар и „по скупе новце“²⁾ купе и донесу у Србију штампарију. Прилике су хтеле да се она купи у Петрограду, у Русији и то није без доцнијег утицаја на рад у њој.

После три века Срби су опет добили штампарију у својој средини и имали је у својим рукама.

РАД ШТАМПАРИЈЕ У БЕОГРАДУ

АДОЛФ БЕРМАН, ФАКТОР ШТАМПАРИЈЕ, УПРАВЉА СВИМА ПОСЛОВИМА ОКО ПОЧИЊАЊА РАДА У ШТАМПАРИЈИ

Двадесет првог маја 1831 године донета је штампарија у Београд. О њој се првих дана старао Цветко Рајовић, који се био вратио из Петрограда свршивши мисију поверену њему и Авраму Петронијевићу. Убрзо, међутим, сав рад пао је на Адолфа Бермана, кога су за фактора поменута двојица довела из Петрограда. И он је скоро годину и по дана био у штампарији: и фактор, и благајник, и управник. Над њим је била само Кнежева Канцеларија, управо Кнез лично. Он је писао Кнезу, који је био ван Београда, извештавао га о току намештања и спремања штампарије и од њега лично тражио сва обавештења. Кнежева Канцеларија исто тако знала је да у штампарији постоји Адолф Берман, и да има да се ради све преко њега. У времену кад је у Србији управо

¹⁾ Државна Архива, *Штампарииа*, Цветко Рајовић Кнезу.

²⁾ *Вукова Преииска*, књига I, страна 399, Караџић Копитару.

отпочело увођење администрације уопште, никоме из Кнежеве околине није падало на ум да и у Штампарији треба увести ширу и више развијену администрацију, те се оставило све једном човеку, који је, усталом, био туђ човек, и који је сав рад у Штампарији могао схватити једино као занат, и радити све послове без оне љубави коју би имали људи ближи књизи.

Берман је дошао у Србију, како сам вели, „са севера Европе прошавши у изученију заната свога најглавније земље и градове европејске“. У почетку није знао нимало српски.¹⁾ Корсподенцију и протоколе водио је на немачком²⁾ и из Кнежеве Канцеларије одговарало му се на немачком.

У почетку, Берман је ипак учинио доста, и ако је све радио развлачећи и употребљујући и за најнезнатније послове много времена. При свем том развлачењу, Берман је показивао и воље да крене нешто даље од заната.

У јулу 1831 године он је известио Кнеза да су дошла два словолнца из Беча (Антон Окенфус и Франц Хамерле) и тражи олово како би „што пре показао штампарију у њеној савршености“. Крајем тог месеца рад на инсталирању је почео јаче и живље, и Берман извештава Кнеза да ће „српска слова бити готова кроз 6 недеља и онда ће моћи сваки налог кнежев да испуни“³⁾. Том приликом послао је и неколико листова, обрасце штампане француским словима донетим из Петрограда, на увид Кнезу.

Рад после тога био је махом у штампању протокола, „објавленија“ и других ситница.

У марту 1832 године Берман јавља Кнезу да он све више улаже труда да се штампарија усаврши и да јој „ни у Немачкој нема равне“⁴⁾. И већ је успео, го-

¹⁾ *Вукова Преииска*, књига I, страна 399, Караџић пише 21 априла 1831 Копитару: „Берман учи Српски и *исовати* већ зна“.

²⁾ Берман Кнезу пише први пут српски 23 јануара 1832. Државна Архива, *Штампарииа*.

³⁾ Државна Архива, *Штампарииа*, Берман Кнезу, 28 јула 1831.

⁴⁾ Уз оваке мале наводе није назначен извор; они су махом узети из докумената која се налазе у Државној Архиви, досјеа о *Штампариии*.

тово сасвим и у свему успео. Сад може сва слова сам да реже. Шаље једну путничку исправу на којој је он радио, поред немачких слова, још и велика српска слова. Сад може, додаје Берман, да задовољи „сваку жељу Кнежеву“. — Разуме се да је све тек у почетку, и да то није било лако. У септембру, наиме, Берман је морао резати наново слова, обимнија и већа, за наслов у посветном листу, који је требало слати Руском Цару и у ком је било слова од четири врсте по величини.

Може се, ипак, рећи, да је до марта 1832 године Берман успео да спреми сва грађанска слова, и да се могло приступити штампању књига. 5 марта почела је да се штампа прва књига, „већег содржанија дело“.

ДИМИТРИЈЕ ИСАИЛОВИЋ, АДМИНИСТРАТОР ШТАМПАРИЈЕ

У половини 1832 године Берман је био ограничен у раду и у пресуђивању по свима пословима, који су почињали или имали да се почну у Штампарији, у „Књажеско-Србској Књигопечатњи“, како се онда говорило.

Још 26 октобра 1831 године био је поднео Кнезу једну своју молбу Димитрије Исаиловић, „воспитатељ сијатељни Бегова Србски“. У њој је молио да га Кнез разреши дужности у „Вишој Школи“ и да му, после двадесет и четири година рада у школи, који је вршио у Угарској и (две године) у Србији, да какво место где би имао мање посла и од ког би му остало два сата слободна времена да ради са Кнежевим синовима. Он моли за „каково нибуд званије при новом и препознатом Институту Типографије“. У лето 1832 године Кнез га поставља за „Администратора Типографије“¹⁾.

¹⁾ Мита Петровић, *Финансије и Установе Обновљене Србије до 1842.*, књига I, страна 843. 11 јануара 1833 године Кнез пише Исаиловићу: „Кад сам вам летос, наименовавши вас Администратором Типографије,.....“ — Исто дело, страна 811, даје датум 3 април 1832. Међутим и у јуну и у јулу још Берман води реписку с Кнежевом Канцеларијом.

Димитрије Исаиловић прешао је у Србију с јесени 1830 године²⁾. Био је у почетку, до краја марта 1832 године, професор Више Школе и наставник синовима Кнеза. Био је један од оних људи који имају јак организаторски дар, који их не напушта ни у доцнијим годинама. Уз то, његово осећање за редом развијало се све више, и кад је ступио у „Печатњу“, „Типографију“ тежио је можда више но икад у својој професорској служби реду. То је могла бити и последица његових година које су се ближале педесетој. Ма како било, уосталом, била је срећа за Штампарију што је Исаиловић дошао за администратора.

Кад је Кнез поставио Исаиловића, дао му је и упутства по којима ће управљати Штампаријом; та упутства била су у једном „Наставленију“. Ну, због недеталности и непотпуности овог „Наставленија“ Исаиловић је могао врло мало учинити, и рад је ишао полако, без живости. Утолико је то било више уколико је Берман хтео да продужи рад на своју руку, и уколико је Исаиловић оклевао да приступи својим тежњама за организовањем поверене му установе и утврђењу потребна реда. И Исаиловић се за једно време задовољава радом таквим какав је. Двадесет седмог новембра он извештава Кнеза да рад у штампарији може задовољити. „Нуждна и обична дела како у једној тако и у другој рукодетелни, књигопечатње сирјеч [наиме] и словолвнице, извершују се повседневно с жалаемом точности и по височајше прописаном реду“³⁾. Сви „чиновници и служитељи“ долазе уредно и „у пристојно време“ испуњавају дужности.

Али рад може бити много живљи, мисли Исаиловић. Он помишља на цену „типографије“ и на жртву коју је Кнез учинио набављајући је, па увиђа да би требало да се од ње има много веће користи, и због тога

²⁾ *Вукова Прејиска*, књига V, страна 676, Исаиловић Караџићу, Сомбор, 11 јуна 1830 године; књига II, страна 653, Коментар.

³⁾ Државна Архива, *Штампарија*, Исаиловић Кнезу, Београд, 27 новембра 1832 године.

предлаже неколике ствари. Најпре, потребно је издати *Новине Србске*, затим, — поред штампања других књига — „препечаћавати [прештамповати] црквене књиге нашег благочестија“, прештамповати часловце, исалтире, катихизисе и друге црквене књиге, и исто тако школске „књиге од потребе“, букваре, „књиге к обученију исправног читања опредељене“ и тако даље. Исаиловић почиње већ тада, у новембру, наглашавати потребу да се нове Уредбе пропишу. Потребно је, истиче он у свом писму Кнезу, „Наставленије и Организацију издати, која ће нам особене дужности наше, како год и пристојећиј сваком по наособ дејателности наше круг *шочније* назначити и определити“.

Два месеца је протекло, и одговора није било. Морало се радити и надаље више мање без плана, импровизовано, и без организовања рада.

За то време, међутим, десио се „један немио догађај у типографическом зданију“. Тај инцидент није важан и значајан сам по себи али добро показује живот у Штампаријином Здању, и није био сасвим неважан по ток рада у Штампарији. О њему је 8 јануара 1833 године реферисао Кнезу сам Исаиловић. „Целој овој незгоди, почиње причу Исаиловић, целој овој незгоди женске су неслоге и плетке повод дале“. Пре неколико дана „нађе се чаршав Бермановичин, који је у авлији о ужету висио, у вече сав на парчета исцепан. Један од момчади тврди да га је исцепала Цилика, жена словоливца Хамерлеа. (Цилика је управо била куварица код Хамерлеа, и овај ју је врло често, долазећи пијан кући, тукао и отеривао од себе. Ну, кад би видео да узалуд облеће око Берманове жене, враћао ју је опет и за неко време би за своје пијанство тражио одмазду у тучењу штампарских ученика). Сутрадан нађен је, наставља Исаиловић извештај, нађен је Циликин чаршав „који је на горњем боју висио“ „посреди маказама разсечен“. Исаиловић је позвао Хамерлеа и Бермана да их испита по овој ствари. На испитивању посвађају се ова двојица измеђ себе, па се

почну и тући пред самим Исаиловићем. (Зашто да не пред њим, кад су то једном учинили пред Димитријем Давидовићем и Кнезом!) „Наеле се, завршава Исаиловић свој реферат, наеле се Швабе леба, красног леба србског па побеснели“. Сад неће да слушају ни Исаиловића. Он наредио да се Цилика исели одмах из Здања, али се противи Хамерле.

Исаиловић наваљује на Кнеза с молбом да да нове Уредбе и да у њих унесе одредбу докле је власт Администратора; иначе он неће моћи да поврати ред. — И Кнез ову аферу — која је у почетку била врло неважна а у коју су после умешани и Кнежев брат, Јеврем, и Директор Атанасије Теодоровић (који је због ње и оставку подносио) — свршује наредбом да се жене иселе из Здања, да жењени чиновници траже друге станове и давањем новог „Наставленија“.

А једанаестог јануара Кнез шаље Исаиловићу с писмом и „Наставленије о дужностима чиновника Књажевствене Србске Типографије“¹⁾ које је имало за почетак ове речи: „Желећи нуждни поредак међу чиновнике и остале рукоделце Књажевствене Србске Типографије увести, да сваки у предписаном му дејателном кругу одрешито к цели, клонећи се ползи овога заведенија, корача; нашао сам за добро, следећућа наставленија издати, и надлежним особама препоручити, да се од 1. фебруара т. г. тачно по њима владају“.

Нове Уредбе су имале тринаест тачака. По њима „число [број] чиновника“ било је „из једног администратора, једног ревизора, једног коректора и једног директора, и једног или два словолеја и словорезца, којима ће неко число радина под именом калфи и шегрта на руци бити“. — Затим је одређено да Администратор буде старешина Завода и даго је „опредељење“ „да се сви њему повинују, и да га као старешину почитују“. Администратор је имао да врши све

¹⁾ Мита Петровић, *Финансије и Установе Обновљене Србије до 1842.*, I, страна 840.

знатније и важније послове и дужности; „он је први и најстарији чиновник; он набљудава врховно надгледање над Типографијом у целој обширности и одређенију њеном; он руководи њену кореспонденцију с Дворном Ценсуром и осталим приватним особама у внутрености и изван Србије у свим одношенијама Типографије“. Он шаље Цензури дела која прегледа Ревизор; одређује цену штампања у договору с „Директором Типографије“; похађа „сваки дан најмање по једанпут Типографију и о тачној радњи надлежни особа“ уверава се; он држи „касу, у коју ће сваке недеље од Директора приходе типографическе примати“. Његова дужност је да саставља годишњи рачун. И тако даље. — Ревизор је био одређен да по упутству Администратора прегледа рукописе и да „подвлачи све речи или врсте црвеним мастилом, које му се виде, да су ценсурном канцеларијом.... изданим.... основијама противне“. — Коректор исправља „типграфическе погрешке“. — „Директор је дужан: на внутрени поредак и чистоту Типографије мотрити, послове међ радине разделявати, и настојавати да се сваки радни у послу наоди и да беспослен не седи“. Он одговара за сав алат. „Словолеј“ има сам да реже и лије слова, он управља Словоливницом. — Најзад „Наставленијем“ се забрањује строго да се штампарски ученици употребљују за „домаће послове Директора или Словолеја“. Цена се, према новој Уредби, имала да одређује увек тако, „како ће један табак наше печатње у десетак гроша јевтиније стати, нег' у Будимској Типографији.“

Кнез је био одредио Исаиловића да буде и Администратор и Ревизор и Коректор, и овај, ма да су послови били обимни, био је задовољан јер је могао да уведе ред у установу „коју је Књаз штедро основао и која треба да доноси корист Роду нашем.“ Сада је Исаиловић успео да састави и инвентар ствари у Штампарији, који се раније није могао написати, и који ће од дошних управљача Штампаријом Кнез задуго

тражити узалуд: увек је после било разлога да се инвентар не састави.

Рад је почео бивати све живљи, и сваки је почео радити у свом „кругу дејателности.“ Због тога ће се у тој години, 1833, за осам месеца рада штампати књига у око 1500 табака, толико колико није ниједне од потоњих неколиких година штампано.

У ово време почело се увелико са припремама за штампање црквених књига. Исаиловић је хтео и наваљивао да црквене и школске књиге буду главни рад „Књажеско-Србске Печатње“. Због тога је и журио са налозима да се лију црквена слова којих није било, јер се, приликом куповања штампарије у Петрограду, нису могла нигде добити, а депутати Рајовић и Петронијевић нису могли сачекати решења Синода којем су се били обратили да уступи један део својих матрица (калупа). Или тачније: био је донет један сасвим мали број матрица за црквена слова. Крајем 1832 године хтео је Милован Видаковић да штампа „Посвећење превода Србске Историје на србскиј језик“ црквеним словима, ну ових није било¹⁾, и одговорено му је да му се жеља не може испунити. — Међутим, баш у то време почела су се лити црквена слова са онолико матрица колико је било, а очекивало се да из Беча дођу и остале које су биле наручене²⁾.

Кад се чуло да је штампарија на путу да ради и црквеним словима, Павле Шафарик, велики поборник Панславизма, учинио је предлог да се црквена слова слију по узору старих слова из XV века. Двадесетшестог фебруара (по новом) 1833, пише он из Новог Сада о томе Кнезу: „Типографија Ваше Светлости у Београду с такима је лепима *гражданским* словима снабђена, да се врло наравно жеља родити мора, да би се исто тако лепа и *црквена* слова за типографију на-

¹⁾ Државна Архива, *Штампарија*, Кнез Исаиловићу, 20 децембра 1832 године.

²⁾ Државна Архива, *Штампарија*, Исаиловић Кнезу, 27 новембра 1832 године.

правила. На тај конач прилажем овде два листа из Октоиха и Псалтира печатани у Цетињу год. 1494. и 1495. Ова слова сви учени и у самој Русији држе да су најлепша, и да су на старе рукописе највећма палик. С таким е слова у Србији, у Цетињу, Милешеви, Горазђу, у Београду, Скадру и у Мркинини цркви, између 1494. — 1570. око педесет различити црквени књига печатано. Ваша би Светлост безсмртну заслугу словенској[!] књигопечатњи учинила, кад би имали милост заповедити, да се у Ваше Светлости Београдској Типографији, црквена слова по овим красним образцима направе⁴⁾. — Овај предлог Шафарика пао је, изгледа, кад је ливење слова било доста далеко од почетка и кад је Исаиловић већ био решио каква ће слова, управо калупе, наручити. Поводом њега, Исаиловић пише Кнезу, да је примио те листове штампане пре тристачетрдесет година, али да не мисли набављати таква слова каква су у њима. Ти листови, разлаже Исаиловић, вреде као старина, али „оног укуса, красоте и соразмеренија у облику и виду свом немају кои се у новијим печатњама налази, почем слова иста правилама краснописанија сходна и сообразна нису“, нити би — по мишљењу његову — „советно било да се, као што Г. Шафарик советује, црквена слова у нашој Типографији по њиновом образцу изрезују. Јер као што се све науке и художества човеческа од времена на време поправљају и усавршенствују, исто тако и калиграфија или краснописаније, а нарочито вкус и вештина књигопечатње, која је пре три стотине година још у колевци била, а сад је до највишег совершенства доведена“. И он цени слова која Шафарик за узор шаље као старину, али није за њих него за она која су већ почела да се лију и она (Mittel, средња) која се очекују из Беча. Истина та слова нису најбоља; има их у Русији још бољих; — али она су ипак много лепша од оних стародревних.

⁴⁾ Мита Петровић, *Финансије и Установе Обновљене Србије до 1842.*, I, страна 844.

На крају је победио научника Шафарика професор-администратор Исаиловић⁵⁾.

До јула црквена слова била су саливена, и радило се на томе да се купи још један тисак (преса) који би био употребљен само за рад на штампању црквених књига. (У то време била је јака потреба и школских и црквених књига. Нарочито је недостајало ових других; њих, јављају у свом првом броју за 1834 годину *Новине Србске*, „како у Србији, тако и у Бугарији тако врло мало има, да се у православним црквама ни десета част [део] књига потребни не налази, но да су свештеници принуђени, преписивати молитве и стихире из печатни књига, и један другом додавати“. Одавде је јасно зашто је Исаиловић наваливао толико да се поред других радова предузму у штампање књиге за црквену употребу. — Сам, пак, факт да су се почеле и школе оснивати довољан је такође да објасни зашто је Исаиловић, који је и сам био професор у једној школи, и коме је оскудица у школским књигама такође била врло добро позната, тражио да се и школске књиге што пре и што живље почну штампати).

Рад је сад могао поћи још више напред; он се могао развити и кренути путем велике користи за Штампариију. Ну, он застаје; зауставља га онај инцидент у почетку јануара те године. Кнежево решење поводом тог догађаја, видели смо, било је у томе да се Берман и Хамерле имају иселити из стана у Штампариији. Ови не учинише тога, и Исаиловић извештава у марту Кнеза да његова наредба није извршена. Кнез пооштри наредбу, а поменута двојица пошаљу молбу Кнезу да бар привремено остану у згради где је Штампариија. И Кнез попусти. „Побеснеле Швабе“, како је Исаиловић у својим рефератима звао и Бермана и Хамерлеа, почну пркосити Исаиловићу. Затим су га и све мање слушали; нису га признавали за старешину и, оглашујући „На-

⁵⁾ Нетачно је, тим самим, тврђење у навођеном делу Мите Петровића на страни 844 да су црквена слова резана и ливена по узорцима послатим од Шафарика.

ставленије“ које је Кнез дао за измишљено и дато без Кнежева знања, почели су радити на своју руку. Берман „одређује цену без њега; с Тирком кореспондира. Хартују и остале ствари по својој вољи наручује; служећу при Типографији момчад не стара се непрестано упражњавати;... исту типографическу момчад у сваки најмањи светачац, кад само чаршију затворену види — а такови празнични дана овде [у Београду] и сувише има — самопроизвољно распушта и од посла отрешава, без сваког питања и саизводенија“ Исаиловића. И тако у свему. Исто тако и „Словоливчик Окенфус“ не признаје га за старешину; сам прима и отпушта ученике Словоливнице и узима их и за своје домаће потребе, и, жали се Исаиловић, „што је највише, кромје [осем] знамените плате и остали благодетанија, ... јошт и за сваку струку нови писмена, која изрезује, особиту плату зактева, и заиста се наплаћује, ... за доказателство доводећи и потврђујући, да он иста слова изван времена нашег и они сатиј, за кое плату прима, т. ј. у дане недељне и празничне, јутром и после ручка пре него што по дужности у Словоливницу дође, исто тако у вече и ноћу изрезује, и нама иј [их] после по скупе новце продаје“. Он тражи да се сасвим детаљно одреде његове дужности и да се одреди до ситница колика му је власт над осталима. Захтева да Кнез овласти свог брата Јеврема „да у крајњим случајима крутоврате осилившице Немце, вишом влашћу и стројим средствима у чувство доводити, к надлежној учтивости и човечном отправљанију дела свих упућивати може“. Или још боље би било, и то ће се после свега морати учинити, да се штампарија премести у Крагујевац или у Пожаревац, „гди би се, завршава Исаиловић своју жалбу и предлог Кнезу, гди би се под височајшим собственим надзирањем Светлости Ваше, пристојниј и бољиј ред сам по себи набљудавати [водити, пазити], сва дела скорије и точније извршивати, и таквим начином од исте књигопечатње, која је с толиким нео

писаним трошком снабдевена, желаемиј успех и очевидна полза бесумњено следовати морала“¹⁾).

Такво је стање било у Штампарији почетком августа 1833 године.

ПРЕНОШЕЊЕ ШТАМПАРИЈЕ У КРАГУЈЕВАЦ И ЊЕН РАД ТУ.

После писма које је Исаиловић упутио Кнезу 16 августа 1833 године, изгледа да је Исаиловић и лично излазио пред Кнеза кад је овај тих дана долазио у Топчидер, и да је онда наваљивао да се штампарија пренесе, јер ће се тако најлакше на пут стати нареду који је завладао. Изгледа да је прави узрок преношењу штампарије баш у том нареду. Међутим врло је могућан још један узрок. Кнез је, наиме, био са својом канцеларијом у Крагујевцу. Уз њега је, као његов секретар, био Димитрије Давидовић. Врло вероватно да је он наговарао Кнеза да се крену *Новине Србске* и да је Кнез на то пристајао, али није хтео нипошто пустити од себе, из Крагујевца, свог корисног секретара. И кад је Исаиловић писао о потреби да се пренесе штампарија у Крагујевац, врло могућно да је већ наишао на приправљено земљиште, и да је због тога Кнез усвојио његов предлог врло брзо и врло лако. Неколико дана после Исаиловићевог писма, 20 августа, Кнез пише Сими Милосављевићу Паштрмцу да нову кућу „која се изигравала лутријом“ не уступа оном ко ју је био добио него да му је исплати у новцу, а кућу да задржи да се штампарија смести у њу. У исту сврху, нек оправи и стару касарну. — Три дана затим дошли су у Крагујевац Берман и Окенфус да прегледају собе и учине сав распоред.

До шеснаестог септембра све је било пренето у Крагујевац („справе или машине, орудије, материјал, слова, књиге“). Том приликом ухваћен је главни словоливац у тајењу материјала. Чак шта више био је пре-

¹⁾ Државна Архива, *Штампарија*, Исаиловић Кнезу, 16 августа 1833 године. Исти извор је и за два навода испред овог навода.

нео у Земун матрице за три азбуке. Кнез је онда наредио да се начини инвентар, а наредба остављена да се доцније изврши. (Дуго је требало, неких десет година, па да се дође до инвентара).

Шеснаестог септембра отишли су „сви чиновници и служитељи типографически“, а само је остао Исаиловић у Београду, не знајући камо ће: у Пожаревац да настави васпитање Кнежевих синова или да се „за типографијом у Крагујевац спреми“. И он је у тој недоумици остао скоро два месеца, кад га је Кнез поставио за професора „старије класе“ у Вишој Школи која је некако у исто време кад и Штампарија премештена у Крагујевац, с тим да отправља и дужност Администратора Штампарије.

У новембру Исаиловић је већ био у Крагујевцу и није знао куд пре да пође: у штампарију, „Типографију“ или у школу, Вишу Школу. Морао се, ипак, покорити налогу да отаљава ту двоструку дужност.

Разуме се да није био могао радити потпуно и крајње савесно на обе стране. И он се окренуо школи увиђајући да му треба врло много борбе да би увео у Штампарији онакав ред какав је он желео. Кнез је у то време био поставио свог „азнадара“ (благајника) Јакова Јакшића за „главног надзиратеља“ Штампарије. Он му 24 новембра издаје диплому у том смислу: „Диплома. Овом подчињујући и Типографију и Словоливницу и Школе и Пушкарницу главном надзиратељству Азнадара мога Јакова Јакшића, препоручујем типографическим и словоливческим чиновницима и служитељима, равно као и школским Професорима и учитељима и Мајстору Пушкарару и његовим млађим, да њега... за главног надзиратеља предпостављеног им признају и дужну му почест отдају повинујући се савршено и без сваког противсловија и роптанија свим уредбама, које би он у призренију њи издавао...“¹⁾. И Кнез се не обраћа више на Исаиловића, него на Јакшића и на Ђорђа Протића, „попечи-

Владимир Јакшић, *Постанак и развитак штампе у Србији*, страна 18.

теља“. Али Јакшић није стизао да води какав строг надзор над Штампаријом, нити је управа над њом била потпуно у његовим рукама. И Берман, који је увек желео да ради без надзора и да у Штампарији буде сам, покушава да управљање Штампаријом пређе што више на њега. Он лично води преписку с Кнежевом Канцеларијом и сам издаје објаву којом позива „Публикум“ да се послужи штампаријом. Првог јануара 1834 године под својим пуним потписом („Књажеско-Србске Књигопечатње Директор, Адолф Берман“) штампа и растура „типграфическо објавление“: „Од стране Књажеско-Србске Књигопечатње овдашње објављује се препочитаемо Роду Србском, а и целом осталому читајућему, и с књижевним делима занимајућем се иностраном Публикуму, да је иста Књигопечатња, која је пре неког времена из Београда у Крагујевац премештена, несравњеном шћедротом и милостивејшим настојанијем Светлог Осниватеља њеног, на знаменити степен совршенства подигнута, да је са изјадном Словоливницом, у којој искусни словорезци и ливчици послују, сојужена; да је с Енглеzkима, тако зовомим Стенхопским гвозденим тисковима (пресовима) у Великој Александровској Мануфактури близу Петербурга узтројенима, купно с прекрасним сваког рода и вида, по најновијем и најбољем укусу изрезаним словима богато снабдевена; и да се у њој сваког рода и содержанија књиге и сочиненија, — ако иначе установљеним правилима Придворне Ценсуре противни нису, — на Србском, Словенском или Церковном, Русиском, Немачком, Латинском, Французском, Талијанском, Енглеском, Влашском, Бугарском, Грчком, Турском, Арабском и Чивутском — језицима у свако време печатати могу; и то с одабраном чистотом и лепотом слога и типа, и у исто време (на собствено височајше повеление Светлог Књаза) знатно нижом ценом, него што се у свима оближњим Књигопечатњама — при осталој ревности папира, формата и величине издаванија — књиге обично печатају“¹⁾.

¹⁾ Збирка Мите Петровића (Добивено у препису).

Штампарија у Крагујевцу остаје од шеснаестог септембра 1833 године до половине јуна 1835 године. За то време она штампа врло мали број књига и ситнијих ствари, а главни и највећи део њена рада је рад на *Часловцу*. Око тог штампања имало је доста мука. У октобру 1834 године подносио је, на Кнежев захтев, Димитрије Давидовић, „Попечитељ Просвештенија“, извештај о раду у Штампарији, и том приликом говори и о штампању *Часловца*. „По Височајшем Вашем налогу од 15 т. м. № 3444 чест имам, известити Вашу Светлост да се тинографија непрестано занима печатањем часловца. Две ступе њене раде непрестано на часловцу. Од часловца је готово до сада дванаест табака; и, кад счислимо, да се пет иљада комада часловца печата, то је до сад шездесет иљада табака напечатано; пак, кад узмемо к тому да се сваки табак најпре црвеним, а после црним словима поособ препечатати мора, то је до сад сто и двадесет иљада табака преко руку прећи морало, не узимајући јошт, што се сваки табак са две стране печатати мора, те што је тим две стотине и четрдесет иљада пута претискивања око ово дванајест табака часловца изнело. Печатање црквени књига, у којима се и црвена и црна слова налазе, мора врло споро да иде не само зато, што се најпре црвена слова по себи, а после црна по себи морају печатати — јоште нису печататељи изнашли художства, печатати и црвена и црна слова заједно и једним претиском — по и зато, што при сваком табаку морају печататељи особито да пазе, да црвена слова на црна, или ова на она не дођу, те би им онда сав табак отишао у штету“¹⁾.

Поред овако тешког рада на штампању *Часловца*, други рад, лакши, на штампању *Новина Србских, Забавника* и других књига отаљавао се прилично.

Око марта 1835 године био је свршен и *Часловац*. Глигорије Возаровић, београдски књиговезац био

¹⁾ Мита Петровић, *Финансије и Установе Обновљене Србије до 1842.*, I, страна 847.

је пренео свој алат у Крагујевац и тамо радио на повезивању целе зиме 1834 године и почетком 1835.

Тако је рад у Крагујевцу био ипак доста жив. Он није ишао уз ону живост и активност уз какву је ишао 1833 године у почетку; али није много изостајао иза њега.

Кад се узме у обзир да је управљање Штампаријом у Крагујевцу било највећим делом остављено Фактору и Словоливцу, није претерано тврдити да је рад био задовољавајући и преко онога што се могло и смело очекивати. Томе је, одиста, онај узрок у који је веровао Исаиловић: ту је био Кнез, ту у истој вароши, у непосредној близини Штампарије.

Штампарија није могла остати у Крагујевцу; она је пренета натраг у Београд.

ПРЕНОШЕЊЕ ШТАМПАРИЈЕ НАТРАГ У БЕОГРАД. —
ЗАСТОЈ У РАДУ ЗБОГ ИНВЕНТАРА. —
ИНСПЕКТОР ШТАМПАРИЈЕ

У марту 1835 године Кнез је био љут на Димитрија Давидовића што је пустио у *Новине Србске* неке указе Кнежеве и, због тога (а можда и зато што је на тражење руског посланика, коме се Давидовић учинио и сувише слободњаком, Давидовића требало отклонити са свију положаја), Кнез му 16 марта одузима Уредништво и поверава га Исаиловићу. Овај се прими, али се већ у априлу жалио да неће моћи вршити поред службе и дужност Уредника, те га Кнез разреши професуре и постави Цензором Штампарије и Уредником *Новина Србских*. Али Исаиловић не буде ни тада задовољан и он зажели да се врати у Београд, својој породици, и да тамо уређују *Новине*. Изгледа да је тим поводом Кнез одлучио да се штампарија пренесе натраг у Београд.

Првог јуна изишао је број *Новина Србских* са објавом да ће се штампарија преносити у Београд.

Истог дана Кнез је наредио Димитрију Тиролу и Лазару Поповићу у Београду да начине инвентар свију

ствари које су остале још пре у Београду и да, кад се пренесе и остало из Крагујевца, попишу све, па да му пошљу тако израђен инвентар. Дотле штампарија нека ништа не ради.

Другог јуна, одмах, Кнез је поставио Лазара Арсенијевића, „члена Исправништва Окружија Београдског“ за „Инспектора Типографије“. Тог звања није било у дотадањим Уредбама и свакако је тај назив имао да замени назив „администратор“. Осмог јуна, пошто је Арсенијевић морао да остане у „Исправништву“, Кнез поставља за Инспектора Цветка Рајовића, пређашњег депутата у Петрограду. Њему препоручује да се начини инвентар.

Цветко Рајовић, међутим, није могао одмах доћи на дужност, те Кнез јави Исаиловићу да га заступи и да састави инвентар.

25 јуна штампарија је била пренета и смештена и требало је почети инвентарисање, пописивање. Ну, инвентар је био непрестано зле среће; ни овом приликом није састављен. Сад је узроком био Берманов инцидент.

24 јуна покупио је Берман печате за неколико азбука и сав новац из Штампарије који је био код њега, и прешао у Земун у намери да остави Србију. Исаиловић је прелазно у Земун и звао га натраг, али је он само послао написане узроке из којих је отишао и није се хтео вратити. „Од пет година, жали се Берман, вуку ме за нос и нису одржали она обећања као златна брда дата ми у Петрограду“¹⁾. Има, наставља он, да прими из Народне Касе око 1000 талира, а Јакшић, главни благајник, смета му и вуче га за нос. Печате („штемпле“) и новац однео је ради својег обезбеђења. Предаће их Генералној Команди и очекиваће крај спору. (Берман, овај некадањи главни чинилац при раду новоосноване штампарије, Берман, који је „у половном героку“ у Србију прешао па после носио „атицу као какав немеш“²⁾).

¹⁾ Државна Архива, *Штампарија*, Берман Исаиловићу, Земун, 7 јула (п. н.) / 24 јуна (п. с.) 1835 године. Писмо на немачком.

²⁾ Владимир Јакшић, Одговор Светозару Савићу, *Правда*, 1872 година, број 140.

растао се на овај начин са Штампаријом. Три и по године доцније, он је из Пеште преклињао Кнеза да му опрости и да га прими натраг. И кнез му је опростио, после чега је Берман провео још шест месеца у Штампарији, или боље рећи на њеном платном списку).

Инвентар дакле није могао бити склопљен и рад је морао отпочети пре него што би се он начинио. Кнез даје овлашћење Исаиловићу, који је замењивао Рајовића, да ситније и споредније послове може радити.

Тако опет почиње рад после малог застоја.

Исаиловић није имао много да заступа „Инспектора Типографије“, једва месец дана. За тај месец рад у Штампарији није се макао од штампања ситних и споредних стварчица. Сем свега, још није био нађен нови фактор, који би заменио Адолфа Бермана. Било је јављено Димитрију Радовићу, који је седео у Бечу „ради народних дела“, да нађе каква ваљана фактора.

У почетку јула месеца¹⁾ дошао је Цветко Рајовић у Београд и узео старање о Штампарији у своје руке.

ШТАМПАРИЈА УТВРЂЕНА ЗА ДРЖАВНУ И ПРИВИЛЕГИСАНА

Један од првих корака које је предузео нови Инспектор, Рајовић, имао је велики успех.

До јула 1835 године Штампарија основана у Србији, у Београду, сматрана је врло често за личну Кнежеву имовину, каткад, врло нејасно говорило се да је то „народно добро“. Од назива „Књажеска Печатња“ и „Београдске Типографије“ прешло се на назив „Књажеско-Србска Књигопечатња“. И ни по чему се није могло одредити чија је својина, јер је по писмима појединца изгледало да је то Кнежево имање, а по „наставленијама“ могло се закључивати да је она својина „Књажества Србије“. — У јулу 1835 године Рајовић је успео да јој се даду извесне привилегије. Тада је она

¹⁾ Државна Архива, *Штампарија*, Рајовић Кнезу, Београд, 28 новембра 1835 године. („На покорљиве предложеније моје Вашој Светлости летос...“).

постала привилегисана штампарија, али је уједно, објављивањем привилегија у *Новинама Србским*, утврђена и као државна штампарија.

У Пожаревцу, 12 јула 1835 године, под бројем 2444, Кнез је издао овај акт:

„Привилегија Нашој Типографији у Београду. Поводом тим што Наша Типографија к постојанију свомеу потребује нека преимушчества дајемо истој Нашој Типографији ову привилегију, која се у том састоји, да само она може издавати

- 1., Новине Србске,
- 2., Календаре,
- 3., Забавнике,
- 4., Црквене књиге.

Ово се право Нашој Типографији искључително даје, тако, да горенаведена дела нико другиј осим Типографије издавати не сме“¹⁾.

24 јула објављена је ова Привилегија у *Новинама Србским*.

Овај момент кад је Штампарија добила извесне привилегије, и кад је објављивањем њих било јасно и утврђено да је „књажевствено-србска“ и „правителствена“, уједно је и момент кад је Штампарија била углавном упућена правцем којим ће ићи за све потоње време. Њен рад кретаће се и даље на тој и таквој основи каква је постављена овом Привилегијом, разуме се да ће се све разгранати, развити, проширити и усавршити.

1842 ГОДИНЕ ДАТЕ СУ ГЛАВНЕ УРЕДБЕ ЗА ШТАМПАРИЈУ

После издате Привилегије, Рајовић развија још јаче свој рад на унапређењу Штампарије. „Трудим се, пише он Кнезу, да би се у овом заведенију поредак

¹⁾ Државна Архива, *Штампарија*, 12 јула 1835, у Пожаревцу 3 акт.

и бољитак завео“. У духу Привилегије он креће рад све живље¹⁾.

Рајовић можда и не би био толико активан у вођењу Штампаријом, али је уз њега био и Димитрије Исаиловић, као Цензор „Типографије“. Почетком 1836 године стари организатор јавља се поново: Исаиловић пише „Покорњејше предложеније о начину и средствима којима би се у Књажеској Типографији досадашњи недостатци дигнути, бољиј ред увести, и приходи њени побољшати могли“²⁾. Ово „Предложеније“ потписује Рајовић као своје и шаље га Кнезу. У њему се тражи да се смањи број ученика и радника, јер нема посла за све и плата њихова надмаша зараду коју они доносе Штампарији³⁾. Извештава се Кнез да у Штампарији нема сталних послова и да њих треба увести строго у духу Привилегије коју је Штампарија добила. Треба, наиме, стално штампати црквене и школске књиге. — Сем тога рада, треба учинити и то да се израђене књиге, *Новине* и календари купују што више. — Потребно је да „фактор и мајстори непрестано набуђавају учећу се момчад“, и да се укину „светци, нарочито мањи“. — Тражи се опет „круг рада и власти“.

У марту Кнез усваја ове предлоге и налази их за посве умесне. Нека тако и учине; нека отпусте сувишне раднике; нека се школске и црквене књиге стално штампацију „а членови консисторијални под надзирателством Г. Митрополита нек точно и чисто коригирају, и тако нити ће они, нити ће типографи седити бадава, а заведеније ће профитирати, јер црквене наше књиге разносиће се по Босни, по Ерцеговини, Црној Гори, и по тому исплатиће се трошак“. Затим, одређује се тим налогом, управо Кнежевим писмом, Инспектор за старешину и препоручује се да он са Цензором и Фактором пропише за унутрашњи ред правила.

¹⁾ *Голубица*, 1839 година, стране 286—289.

²⁾ Државна Архива, *Штампарија*, Рајовић Кнезу, 17 фебруара 1836. Прилог. Руком Димитрија Исаиловића писано. Потписао својеручно Цветко Рајовић.

³⁾ О радницима у Штампарији видети у овој књизи четврти део. Додатак.

И Штампарија ради све живље и са све више успеха, и да је остао Цветко Рајовић и надаље, не би се изгубило читавих шест потоњих година.

Крајем априла (управо почетком маја) Исаиловић одлази за „главног војног комисара“ а за Инспектора Штампарије Кнез поставља Јакова Јакшића, „директора казначејства“.

Јаков Јакшић био је пореклом Рус. Он је дошао на место старешине и без љубави за посао и без икаква знања, и представљао је један тип какав је могао доћи само из Русије: сав бирократа. Од маја 1836 године па до маја 1842 године тај човек је управљао Штампаријом и најзад је сам признао како му „оскудева нужно знање онога посла [вођења Штампаријом]“, и говорио је тек тада како је на то место дошао само по великој жељи Кнеза. За све то време, за свих шест година, он је примао годишње „5000 гроша“ као плату и толико исто као додатак, и за Штампарију није готово ни у једном правцу учинио нег корисног. За његово време штампано је релативно, према добрим приликама, најмањи број књига. Без осећања реда, нескрупулозан¹⁾, апсолутиста без мере а са незнањем, материјалист, он је уставно ток рада у Штампарији уместо да га крене много брже, и до маја 1839 био је довео стање ствари на то да је утрошио за одржавање Штампарије не само све дохотке него да је и из „Правитељствене Касе“ изузео „6000 талира“ у готову новцу и покрио „издатке типографическе“.

Исаиловић у то време није био у Штампарији и није могао наставити своје утицање на вођење Штампаријом из саме Штампарије. Али, у почетку 1839 он је радио из „Попечитељства Просвештенија“ (Министарства Просвете) да се Штампарија унапреди. И, непрестано схватајући да је потребно дати што боље Уредбе па ће рад ићи све на боље, он узима иницијативу да

¹⁾ За три године није био подносио никаква рачуна о приходима и расходима. Државна Архива, *Штампарија*, Кнез Јакову Јакшићу, 14 новембра 1838.

се, и по трећи пут, пропише нова Уредба. Марта 1839 године поднело је „Попечитељство“ Кнезу предлог за Уредбе и за промену Инспектора.

Због промене на престолу, овај предлог није могао бити одмах усвојен; он је ишао, затим, од „Наместничества Књажеског Достоинства“ Совету, на траг, па новом Кнезу, док их он, Кнез Михаило Обреновић, није потписао 1 јула 1842 године. Убрзо је био и Јакшић пензионисан, и постављен да врши дужност Инспектора Димитрије Тирол.

По новим Уредбама Инспектор је „први чиновник и старешина овога Заведенија Правитељственог [државног]“. Он се стара да се повећају приходи; врши сав надзор над имовином Штампарије и радом „чиновника у њој“; стара се да Штампарија отплаћује оно што је у њу уложено за прошлих десет година; врши благајничку дужност. Фактор је имао „унутрености да бди и настојава“; он учи ученике, одређује цену, одговара за сав прибор и тако даље. Одређене су дужности Коректора: да бесплатно коригује књиге које Штампарија издаје а да наплаћује ако писац „приватне књиге“ хоће да му коригује дело. (Обична цена била је „четири цвансика“ за табак). Обележене су затим дужности Цензора Штампарије и Уредника *Новина Србских* и дат је „План“ по којем ће се плаћати „сецери (словослагатељи)“ [словослагачи] и „трукери (печататељи)“ [штампари].

Ове Уредбе обнародоване су у *Новинама Србским* од 19 јула 1841 године. Оне су биле прве обнародоване Уредбе и прве које нису биле по готову лична наредба Кнеза или чак и једно писмо Кнеза Администратору или Инспектору.

То је био момент кад су објављивањем Уредаба одређени правци и путеви којима ће Штампарија ићи за приличан број потоњих година.

И од тог момента „Књажеско-Србска Печатња“, („Правитељствена Типографија“, „Књигопечатња Књажества Србије“, данас Државна Штампарија Краљевине

Србије) била је под надзором „Попечитељства Просвештенија“ (Министарства Просвете) и служећи најпре махом за штампање званичних ствари, она је била заузета из дана у дан све јаче и радом приватних књига.

Скоро тридесет година била је она једина штампарија у целој Србији. 1836 године има једна интересантна молба Кнезу за отварање штампарије. Др. Х. Чолић, професор филозофије и математике, доктор бечког универзитета, из Левенсберга, пише из Пеште Кнезу и моли га да му допусти да у Београду или у којој другој вароши отвори књижару и штампарију. За себе вели да је задобио као „писатељ“ у ученом свету знаменито име, да зна девет језика и да су се на његову „Математическу и Физикалну Енциклопедију“ претплатили Руски Цар, Аустриски Цар и неки немачки принчеви. У штампању и продаји књига је савршено вешт, а сем тога је хрватског порекла, па се нада повољном одговору. Не зна се више о овој тајанственој молби¹⁾. Исто тако непознати су покушаји да се поред Државне Штампарије оснује друга штампарија, све до 1860 године, кад је штампарија Александра Андрића пренета из Беча. Нешто доцније, 1861, основана је и штампарија Николе Стефановића.

¹⁾ Државна Архива, *Штампарија*, Доктор Х. Чолић Кнезу, Пешта, 25 септембра 1836.

ПРВИ РАДОВИ
У
ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

- А. Први радови у Штампарији. — Прва књига штампана у Штампарији. — Остале књиге у почетку.
Б. Покретање „Новина Србских“.

ПРВИ РАДОВИ У ШТАМПАРИЈИ. — ПРВА КЊИГА
ШТАМПАНА У ШТАМПАРИЈИ. — ОСТАЛЕ КЊИГЕ
У ПОЧЕТКУ.

Штампарија је донета у Београд у мају 1831; септембра је штампана прва ствар. 9 септембра биле су готове објаве са натписом *Cholera morbus*. Објаве су биле у фолиу, од једног табака¹⁾.

Скоро годину дана после тога штампано је махом оно што је било потребно за канцеларије, највећим делом протоколи, деловодне књиге, путне исправе, дозови за лутрију коју су приређивали Кнез и приватна лица и тако друге ситније ствари. — Било је, међутим, и других, већих ствари; покаткад се већ јављао ко и приватно да штампа по какву ситницу, „објавленије“.

Угарски принц Фердинанд био је долазио у Београд и посетио Штампарију. Том приликом сачинио је и штампао сам Берман „Споменик о височајшем посећену ког је Његово Краљевско Височество Светлејши Ери-Херцог Фердинанд Карол Австриско-Естскиј, кавалер златног руна [цела титула] данас [у средини: 6 маија 1832] овдашњу Књажеско-Србску Књигопечатњу удостоити благоволио, всепокорњејше посвећен од

¹⁾ У „Срској Библиографији за новију књижевност 1741-1867“ Г. Стојана Новковића означена је ова објава, према библиографској белешци из „Голубице“ (1839, књига I, страна 275), као „Средство против Холере“. Није тачно дата година; није штампана 1832 године него 1831. (Државна Архива, *Штампарија*. Рачуни слати Кнежевој Канцеларији. Текст немачки).

Адолфа Бермана, фактора Књигопечатње у Београду¹⁾. Овај споменик штампан је и десет примерака послато је Принцу коме је био посвећен по налогу самога Кнеза. (Идеја је, ипак, Берманова).

Скоро тих дана, кад и овај споменик, штампано је и једно „објавленије“ о слону који је тада у Београду био приказиван радозналој публици. То је био мали догађај за Штампарију. Сопственик слона дође и наручи „плакате“. Срећом је у Београду био Давидовић и он, као Кнежев Секретар, одобри да се штампају. На објавама је био отисак слона; оне су излепљене и „виделе се по свима угловима Београда“. Слон је био „врло велики и при том тако паметан да на команду свог господара све могуће што се од њега тражи изводи“²⁾. Слон је изазивао сензацију, али су објаве чиниле то још више³⁾; свет је долазио у Штампарију да се распита како је то могуће да се тако штогод да. „Наши добри Срби, пише Берман Кнезу, сваког дана посећују Штампарију, радознали јако да виде како ја слона на артију доносим“⁴⁾.

Тако је једно штампано „објавленије“ изазвало врло велико интересовање.

1832 године, 28 марта, штампао је Исаиловић на једном табакџу, у кварту, *Пробу Новина Србски*.⁵⁾

Те године штампао је Берман још један *Споменик*; сад Кнезу Милошу. На њему су били штампани и стихови које је Берману био сачинио Димитрије Исаиловић.

Исаиловић и Берман хтели су да одштампају *Споменик* који би поводом штампања прве књиге послали

¹⁾ Државна Архива, *Штампарија*, Берман Кнезу, 8 маја 1832 године.

²⁾ Државна Архива, *Штампарија*, Берман Кнезу, 5 јуна 1832 године.

³⁾ Државна Архива, *Штампарија*, Берман Кнезу, 12 јуна 1832 године. Берман сав задовољан помиње Кнезу о томе.

⁴⁾ Немачки текст.

Голубица, 1839, књига I, страна 275. — *Вукова Преписка*, књига V, страна 263.

Руском Цару. О томе извести и Кнеза. Овај похвали њихову намеру, али изјави, да је згодније да он у име Српског Народа да такав споменик Цару, и приложи табак по коме ће се израдити такав један спомен-лист, изменивши погдешто у предлогу Исаиловића и Бермана. Тај *Споменик* имао је да се штампа на најбољој хартији и десет примерака на самој свили златним словима¹⁾. Његов текст је удешен овако: „Његовому Величеству Господару Императору и Самодржцу Сверуси-скому Николају Првому [ове две речи нарочито истакнуте] Шчедрому Србије Покровитељу при напечатану прве букве у новозаведеној Типографији у Србији Књаз и Народ Србски“. На дну је имала да буде нацртана „арфа“ а са обе њене стране по један анђео; испод тога „стихови у врстама раздељеним и словима растављеним“. Испод њих име стихотворца [Исаиловића]. Око свега требало је да буде оквир, „украшена линија“, а у дну с десне стране испод ње име „Директора Типографије“ ситним словима „као што медорезци стављају своја имена“.

Овај споменик је израђен с највећом пажњом и послат Цару.

Прва књига која је имала да се штампа у „новозаведеној Типографији“ требало је да буде *Code Milosch*²⁾. После, Лаза Зубан, секретар Народног Суда, поднесе своју књигу Цензури, односно Кнежевој Канцеларији, на одобрење и ова одобри 26 априла 1832 да се штампа³⁾. Али услед малог броја пренумераната⁴⁾ књига ће почети штампати се почетком 1833 године. — Јован Стејић, „доктор медицине“, пошље на штампање

¹⁾ Државна Архива, *Штампарија*, Кнез Исаиловићу, 12 септембра 1832 године. Текст „Споменика“ у прилогу.

²⁾ *Вукова Преписка*, књига I, страна 396, Вук Копитару, 20 фебруара 1831 године.

³⁾ Државна Архива, *Штампарија*, Исаиловић Цензури, 3 маја 1833 године.

⁴⁾ Државна Архива, *Штампарија*, Берман Цензури, 15 јуна 1832 године.

своју књигу *Саборъ исшине и науке*; њу Цензура одобри 2 маја 1832 године, тек онда кад је она већ једним делом била сложена; али је убрзо узапти, и задржи штампање, да би Стејић учинио препис исте према уобичајеном правопису.

Тако је прва књига која је била штампана у Штампарији била књига која је имала овај наслов на корицама: *Србска Стихошворения. Сочинѣна одъ Ковачевића и Штаматовића. У Београду кодъ Глигория Возаровића. 1832.*¹⁾

Ова књига имала је формат врло укусног средњег октава; корице су јој биле сиво-плаве боје, једва нешто

¹⁾ Ова прва књига забележена је у „Српској Библиографији“ Г. Стојана Новаковића као књига из 1832 године, код имена Ковачевић Гаврило, овако: „Песма о случайной буни Срба противъ Даја и о срећномъ изображенію њини народны дѣла. Саставлѣна Гаври[л]ом Ковачевићемъ. Садъ другій путъ издана трошкомъ Глигория Возаровића књиговеца и књигопродавца. У Београду, у княжеско сербской Печатни. 1832. стр. 76 на 8-и.“ — Погрешка је најпре у томе што Г. Новаковић није запазио да су ту, у једној књизи, два дела, и да је он исписао само насловни лист једног дела. Затим, Г. Новаковић свакако није имао књигу са корицама и није могао навести наслов са њих. Најзад, посве је вероватно да Г. Новаковић није ни имао ове књиге у рукама него ју је навео према *Голубици* (1839, књига I, страна 275) у којој је ипак тачније наведена, ма да опет према насловном листу а не наслову на корицама. Сва пометња Г. Новаковића у навођењу ове књиге, пак, одиста је могла потећи из једне нетачности у навођењу у *Голубици*, нису, наиме, означене стране докле је прво дело, а докле друго дело, него је стављено уједно: 76 страна. [У *Голубици* је књига записана овако: „Песма ослучайной буни Срба противъ Даја и о срећномъ изображенію њини народны дѣла. Саставлѣна Гаврилом Ковачевићемъ. Садъ другій путъ издана трошкомъ Глигория Возаровића, књиговеца и књигопродавца. У Београду, у Књаж. Срб. Печатни. 1832 8° IV. Заједно съ књигом, под заглавіем: Србском Роду списано и посвећено од Н. Штаматовића стр. VI и 76. — Ова е прва књига, коя е у Србији печатана“].

(Г. Др. Тихомир Ђорђевић био је добар да ми уступи на разгледање свој примерак књиге који *има и корице* и који је због тога а и зато што је прва књига штампана у Штампарији један библиографски куриозитет. Примерак који има Народна Библиотека у Београду нема корица).

дебље од хартије на којој је био врло јасно отиснут текст и која је била готово сасвим груба али не непријатно груба. На корицама, напред, исписан је наслов књиге тако да је у средини рог из којег се пресипа шеве, а изнад њега је у полулуку реч „Стихошворения“. Сав наслов уоквирен је широко, правоугаоном вињетом. Назад на корицама, на средини је тако често употребљавана вињета у то и доцније време: лира са три жице и над њом глава окружена зрацима.

Књига је имала пет штампаних табака. На првом насловном листу стоји: „Песма о случайной буни Срба противъ даја и о срећномъ изображенію њини народны дѣла. Саставлѣна Гавриломъ Ковачевићемъ. Садъ другій путъ издана трошкомъ Глигория Возаровића, књиговеца и књигопродавца. У Београду, у Књажеско-Србској Печатни 1832“. На другој страни био је *imprimatur*, одобрење „Књажеске Канцеларије“: „Допуштасе, да се може печатати, съ тимъ примѣчаніемъ, да се после печатаня, шест екземплара ове књиге на расположење Ценсуре даду. У Крагуевцу 13. Маја 1832“. На страни III и IV дат је предговор. Песник довикује Србима да су се досад борили оружјем, сад треба пером; и свршује молитвом

Безначалниј, и всехвалниј
милост твоју, Боже,
Њест силен изобилен,
сказат ју никтоже;
Изли сију на Сербију,
изли неоскудно;
Сохрани ју, свободи ју
от всја бед зол чудно;
А отуду јеј отсјуду,
буди слава многа,
Да љубима, и хранима
от тебе будет Бога.

Затим на странама означеним са 5—58 онева се догађај

У хиљади и осме стотине,
Љетописа четврте године.

Дате су лекције, примедбе под текстом, на које упућују звездице (* **); у њима се објашњавају догађаји и личности.

Ова песма, која је први пут штампана у Млецима 1804 и која је доцније била подлога народној песми „Буна на дахије“, свршује на 58 страни, па затим долази насловни лист за други део у књизи, на којем је исписан наслов: „Србскомъ Роду списано и посвећено од Н. Стаматовића“. Затим је на странама I—VI „Н. отъ Стаматовичъ, Войникъ Аустрійскій“ позвао „љубезниј род и общество“ да се сви сложе и да се с Мађарима, „равно славе“. Од 62 стране до краја, до 76 стране, у осмерцима слави умрлог Јована Рајића, и живе архиепископе Стевана Стратимировића и Стевана Петровића и друге (Вујановског, Мушкатиновића, Новаковића и остале), и предлаже да Срби у Угарској траже од Цара „Инштанцију“, и да се сложено обраћају њему за све привилегије. На крају он позива Србе:

Само да сте сви согласни,
О делу вашем трудољубни.
С Мајари се онда равно
Славит будем сви конечно.

Књига је штампана у пет стотина егземплара и продавала се успешно¹⁾.

Од других књига које су штампане у Штампарии могу се навести десетак штампаних у прво време, у почетку рада, крајем 1832 године и почетком 1833.

¹⁾ Она је у августу 1832 године већ била сасвим доштампана и увезана. 10 августа шаље Глигорије Возаровић Кнезу и „сијателним беговима“ на дар три примерка ове књиге „аки [као] прво из новозаведене Светлости ваше Печатње изишавше дело“ (Државна Архива, *Штампариија*, Возаровић Кнезу, 10 августа 1832). — Вук Караџић јавља Копитару за ову књигу из Земуна 22 августа 1832. (*Вукова Прејиска*, књига I, страна 440). Он додаје да су у њој „две књижице (прештампане), обе забрањене на овој страни, т. ј. овдашњег књиговесца Г. Ковачевића о буни Српској 1804., и некакога капетана Стаматовића „Славено Србскому роду и обществу“.“

Прва књига коју је Кнежева Канцеларија одобрила било је дело, управо прерада, Лазара Зубана *Брачниј доклонъ*. Књига је изнела девет и по штампаних табака, у октаву. Одобрена је у априлу 1832 године а штампана почетком 1833 године¹⁾. — Другог маја 1832 године одобрила је Кнежева Канцеларија да се може штампати дело Јована Стејића, „доктора медицине“, *Саборъ Исшине и Науке*. Са том књигом десио се читав један догађај због правописа којим је писана и њеног садржаја²⁾, и добар део табака штампан је два пут. Књига је изишла у 1250 егземплара. — 13 маја одобрила је Цензура (увек sc. Кнежева Канцеларија, потпис Кнеза или Директора Канцеларије) *Србска Стихошворенија*, књигу која је прва измеђ осталих књига била свршена. — 16 јуна исте године дат је *imprimatur* за *Политическо Земљописаніе за уиошребленіе Србске младежи* од Димитрија Тирола, „воспитатеља сијателне фамилије Г. Ефрема Обреновића“. Књига је изнела 12 табака и штампана је у 525 егземплара, исте године. — 29 септембра 1832 године дато је одобрење да се штампа *Забавникъ на годину 1833*, и он је свршен почетком 1833 године. Издат је у 1000 егземплара. Изнео је 8 табака. — 22 новембра 1832 године сам Кнез је известио Исаиловића да се може прештампати *Живошъ и приключенија* Доситеја Обрадовића. 16 априла 1833 године издавач, Глигорије Возаровић, шаље на дар Кнезу и Кнежевићима три примерка „Живота и приключенија Доситејева“ „аки прве части безсмртни дела његови“. Књига, у осмини, изнела је 11 табака и штампана је у 1050 егземплара³⁾. — Истог дана одобрено је штампање

¹⁾ У „Српској Библиографији“ Г. Стојана Новаковића није записана.

²⁾ Видети у овој књизи трећи део, Цензура.

³⁾ Кад су се дела Доситеја Обрадовића појавила, Вук Караџић је писао Копитару: „Да сам ја цензор у Србији, ја то не би допустио, јер су се калуђери у Србији, особито како је Милош обладао, већ готово сасвим затрли и онако, а и *Вост* и *мошти светије* и остале црквене обичаје људи науче и сами од себе пре-

и дела Милована Видаковића „из Темешвара“, *Историја Славено-Сербског Народа, часни њерва*. Оно је штампано у осмини, 1833 године, у 500 егземплара; а имало је цело дело 12 табака. — Крајем децембра 1832 године је одобрена а средином 1833 штампана књига *Руководство къ Аришметики* од „Георгија Зорича, воспитатеља млади бегова Србски“. Имала је 4 табака. Штампана је у 750 примерака. — У јануару 1833 године даје се дозвола за *Бугарску Аришметики* „сочињену Хрисантом Павловићем, учитељем у Сиштову“. Књига је изнела 9 табака осмине, штампана је те исте године у 2000 примерака. — Марта 1833 је одобрено дело „Савве Поповића, учитеља шабачког“, *Садъ изображени умова*; а у априлу даје се одобрење за *Злашныи изворъ домостроишелства*, дело Јована Николића, Митрополитовог секретара.

Књиге су махом штампане о трошку писца. — *Србска стиховоренија, Живошъ и приключенија и Забавникъ* штампани су о трошку Глигорија Возаровића јединог онда београдског књижара и књиговесца. *Историја* Милована Видаковића штампана је на корист Штампарије а писац је добио 50 талира¹⁾.

ПОКРЕТАЊЕ „НОВИНА СРБСКИХ“

У XVIII веку Срби су имали само два своја листа. 1791 године грчки штампар Маркидес Пуљо издавао је у Бечу *Сербскія Новины*. Због недовољног броја читалаца оне су престале излазити крајем идуће године. Тада је Србин Стефан Новаковић, откупивши Курицезирати²⁾. (*Вукова Прейиска*, књига II, страна 344). Цензор у Србији пропратио ју је много блаже. (Видети у овој књизи трећи део, Цензура).

¹⁾ За даљи рад и остале књиге штампане у прво време постајања Штампарије видети *Голубицу*, 1839, књига I, 275 до 291 стране. Наслови у овом одељку давани су онако како их је исписивала Цензура.

кову штампарију у Бечу, покренуо *Славенно-Сербскія Вѣдомости* и издавао тај свој лист до краја 1794 године. Од тада па до 1813 године Срби нису имали свог листа. 1813 године почели су Димитрије Давидовић и Димитрије Фрушић издавати *Новине Србске из царскаг града Виенне*. Крајем фебруара 1822 године оне су престале излазити.

Још крајем 1821 године наваљивао је Фрушић на Караџића да он преузме издавање новина. 1823 и, још јаче, 1828 године он је понављао то наваљивање. Димитрије Тирол предлагао је, такође, 1823 године, Караџићу да крене српски лист¹⁾.

1829 године Тирол је покушавао да сам покрене лист. „Ја сам, извештава он 19 априла те године Караџића, прошавшег понедељника на Маџарску Канцеларију Рекурс за Српске Новине оправдио“. Он моли Караџића да се распита о изгледима за одобрење, и да му јави своје мишљење. Одобрење није дошло и Тирол није могао том приликом остварити свој покушај²⁾.

16 априла 1830 године Исаиловић се обраћао на Караџића, који је био у Крагујевцу, и изјављивао жељу да пређе у Србију. Он жели да му се повери издавање српског листа. То је први предлог да се у Србији издају новине. Како штампарија још није била донета, Исаиловићева жеља остала је само у том писму Караџићу.

Исаиловић се, међутим, непрестано носио мишљу о покретању новина.

26 октобра 1831 године, кад је већ прешао у Србију и био постављен за професора Више Школе, молио је Кнеза да га ослободи професорских дужности и да га постави „при новом и препозлезном Институту Типографие“. Налази да ће требати цензор, и нуди се за њ. У исто време предлаже Кнезу да „има милост Новине Србске на ползу, забаву и возделание Народа Србског завести“. Он би се, поред цензорства, примио

¹⁾ *Вукова Прейиска*: књига I, стране 648, 652 и 665; књига IV, страна 567.

²⁾ *Вукова Прейиска*, књига IV, стране 253 и 605.

да их издаје и уложио би у то све своје старање. На ову молбу није тада ни дошао одговор.

28 марта 1832 године штампан је, као покушај, један број *Новине Србске*. „У Србији је, извештава тих дана Вук Караџић једног свог пријатеља, све по староме. 28 марта штампан је у Београду један лист Српски новина, као за *пробу*; али се не зна кад ће се наставити“¹⁾.

Ускоро затим кад је Караџић морао да иде из Србије Копитар га је саветовао да дође у Беч и да покрене лист. „Лена би ствар била, одзива се на то Караџић, почети у Бечу Српске новине, али се сам тога посла не би сам смео примити“²⁾.

Исаиловић је, кад је дошао на рад у Штампарију, опет подносио предлог о покретању *Новина Србских*. 27 новембра 1832 године, између осталог, предлагао је да их Штампарија издаје. „Кромје [осем] славе народне, поткрепљивао је он свој предлог, и оне ползе која би одовуд безсумњено за све струке народа проистицала, јошт би ово издавање Новина Србски ту очевидну корист приносило, што би се таквим начином Типографија овдашња у сваком случају, и онда, кад би се догодило, да никакве друге књиге за печатање нема, преко целе године и непрестано колико толико занимати, и трошкове своје надокнађавати могла“³⁾. Исаиловић показује да би се имало 200 форината зараде, кад би се лист штампао једанпут недељно с додатком у двеста примерака и кад би имао двеста претплатника. Он даје овај прорачун. Приход, од 200 претплатника по 4 талира, 800 талира, 1600 форината. За слог и штампање (520), хартију (200), уреднику, његовом помагачу и експедитору (120), за стране новине и преписку (160) и остале непредвиђене трошкове (100) требаће свега 1400 форината. Исаиловић се прима уређивања.

¹⁾ *Вукова Преписка*, књига V, страна 263, Караџић Адаму Драгосављевићу.

²⁾ *Вукова Преписка*, књига I, страна 425, 6 јуна 1832 године.

³⁾ Државна Архива, *Штампарија*, Исаиловић Кнезу. Под датумом.

Уз Кнеза је, међутим, у то време био Димитрије Давидовић, који је памтио своје *Новине Србске из царског града Виенне* и који је хтео да се у Србији крене поново сличан лист. Предлог Исаиловића могао га је нарочито подстакнути на издавање листа. Са *Забавником* је већ био успео и почетком 1833 године издао га. У половини те године и он је изнео Кнезу предлог да се почну издавати „Књажеско-србске Новине“. Кнез је примио предлог и било је решено да почетком 1834 године почну излазити *Новине Србске*.

Уредништво је узео на себе сам Давидовић. Да се он не би удаљавао од Кнеза, и да би Штампарија била под већим надзором, одлучено је да се она пренесе из Београда у Крагујевац. Ту су *Новине Србске* почеле излазити 5 јануара 1834 године.

Тако су Срби добили један лист који је био у њиховој средини.

Данашње *Српске Новине* започеле су, дакле, излазити пре неких осамдесет година.

ЦЕНЗУРА

А) До првих прописа Цензуре у Србији.

1. Неодобравање Превода Новог Завета.
2. Почетци цензурисања у Државној Штампарији. (Адолф Берман и Цензура. — Цензурисање књиге Др. Јована Стејића).

Б) Први прописи Цензуре у Србији.

В) Преписка Државне Штампарије с Цензуром.

ДО ПРВИХ ПРОПИСА ЦЕНЗУРЕ У СРБИЈИ

У обновљеној Србији није било никаквих књижевних традиција, и наши писци тога времена нису имали у Србији неко обрађено земљиште на којем би подизали српску књижевност. А једна књижевна традиција и један терен књижевног рада увек су потребни за развој књижевног живота једног народа. Људи из средине Србије стварали су тада политичку традицију, традицију народне слободе, али не и књижевну. Ову другу преносили су у Србију махом наши писци из Јужне Угарске. Међу њима, било је, с једне стране, конзервативаца који су се држали цркве и Русије, Словенства; с друге стране, било је напредних којима је Српски Народ и њихово здраво расуђивање било руководно начело. Они први, са старом традицијом, били су по свом пристајању уз стару словенску традицију ближи нашим људима. Јер ти наши људи, који су у својим првим политичким борбама имали за вођу само своје здраво расуђивање о праву слободе, у доцнијем свом раду, у уређењу добивених слобода почели су копирати Русију и пристајати уз оно што им се чинило да је ближе њој. Оном већем делу српских писаца у Јужној Угарској који, у туђој земљи, нису могли имати развијену свест о аутономном духовном животу једног слободног народа, није било тешко да учине да стара књижевна традиција својим добрим делом овлада у новој држави. Напредни духови који су, и поред тога што су били у туђој земљи, почели стварати књижевну

традицију у духу битно народних особина, требали су да се боре да би њихово тачно схватање продрло. Њихова борба била је, како је то и једино могућно, борба књигом. На ту борбу одговара се цензурисањем књига и неодобравањем њихових идеја и намера.

Један од тих напредних духова био је Вук Караџић, и унапред се могло видети, да ће се против његових рефорама и у Србији подићи стара књижевна традиција пренета из Јужне Угарске.

Доцније, око четрдесетих година XIX века и надаље, цензура у Србији узеше друге облике; али у време њеног почетка, којим се ово проучавање једино и занима, она је за своје мерило имала, највише, мерило које су узимали конзервативни књижевни радници. То мерило је каткад остављала, али га је замењивала лично вољом Кнеза и његових дворана који су често још мање били напредни. Уосталом, — то ће се видети из проучавања, — цензура је била чудновато недоследна и тешко би се могла дати карактеристика која би је потпуно обухватила.

НЕОДОБРАВАЊЕ ПРЕВОДА НОВОГА ЗАВЕТА

Први појави цензурисања књига у јачој мери у Србији јавили су се поводом превода Светога Писма. Још 1819 године био је Вук Караџић у Русији, и том приликом начинио је у Петрограду уговор са Библијским Друштвом да за пет хиљада рубаља преведе на српски Нови Завет. Он за девет месеца (од септембра 1819 до краја маја 1820 године) сврши превод и, — после веће преписке с Друштвом о наплаћивању хонорара и примивши поред хиљаду рубаља које је добио при поласку из Петрограда још две хиљаде, — преда га, средином 1822 године, Руском Посланику у Бечу да га пошаље у Петроград. Друштво је хтело да превод одобри Стеван Стратимировић, Карловачки Митрополит, и да га штампа у Бечу или Будиму. Али то није било могућно због аустријских уредби. Караџић, 4 априла

1823 године, предложи да се штампа у Лајпцигу, где се он тада бавио. Друштво је међутим било већ одлучило да се превод штампа у самом Петрограду, па да се одатле разашиле, само је радило на томе да добије одобрење од неког српског митрополита. Обрате се Митрополиту Леонтију. У то време, 3 маја, дошао је у Петроград и Атанасије Стојковић и највише његовим утицањем Митрополит Леонтије изјави да не може одобрити превод. Василије Попов, који је с Караџићем водио преписку у име Друштва, јавља му, 18 октобра исте године, да су Митрополит и „други учени Срби духовнога и свјетскога чина“ нашли да његов превод неће донети народу никакву корист и да га не треба штампати. Покушали су да га поправе и почели донекле исправљати¹), али лакше је изново све превести него поправљати. У име Александра Ивановича Тургењева, Директора Министарства Црквених Дела, писано је Караџићу, такође октобра те године, да Митрополит није одобрио превод зато што није тачан и што у њему има два слова којих нема у црквеним књигама, па су „простом човеку“ непозната. Због тога се његов превод неће штампати. „Сад, додаје се у писму, преводи други Србин наново“. Тај други Србин био је сам Атанасије Стојковић, непријатељ Караџићеве језичне и правописне реформе. Очеvidно је по разлозима које је Митрополит дао за неодобравање, да је Стојковићевим утицајем управо и решено овако неповољно питање о Караџићевом преводу. Уосталом, њему није ни требало много говора па да се људи из духовног реда покажу доследни свом назадњаштву. Превод је онда био поверен самом Стојковићу. Он узме Караџићев превод, поправи га у правцу свог схватања о језику и, као свој превод, поднесе га Друштву. Тај превод чији језик није „ни српски, ни словенски, ни руски, него произвољна смеса ова три језика“ одобрио је Митрополит Леонтије. (20 децембра Михаило Герман, као

¹ О том исправљању писао Г. Др. Милан Решетар у *Archiv für Slavische Philologie*, XVII.

самовласни представник Србије, протествовао је код Министра Иностранних Дела и тражио да се Стојковићев рукопис пошаље Кнезу у Србију, па да он, са српским свештеницима и калуђерима, да своје мишљење да ли је потребно да се Свето Писмо преводи са словенског на српски, и да према томе да своје одобрење или одбаци превод. Протест није имао никаква утицаја. Герману је одговорено „да се Стојковић сматра за учена човека и да Митрополит Леонтије зна врло добро „словесност“ српског језика, да је г. Архимандрит [Петроградски] Филиповић учен човек и да довољно зна српски језик.“) Караџићу је његов превод враћен крајем 1823 године, а Стојковићев превод штампан 1824.¹⁾ Да би показао да је његов превод добар, Караџић наштампа 1824 године *Огледе Свештога Писма*. Две године доцније, почетком 1827, почне поново радити да Руско Библијско Друштво, чија Управа се била унеколико изменила и које још није било пустило у ток Стојковићев превод, изда његов превод. Ако то не би било могућно, онда нека га изда као књигу за народ. У том смислу писао је он Џону Баурингу. Бауринг се, крајем 1826 године, био обратио на Караџића једним писмом у коме му јавља да је, „изненађен лепотом и оригиналношћу народних песама“ које је он издао, превео неколико на енглески и да спрема целу омању збирку. Молећи га за извесна обавештења о српској народној поезији, он му се ставља на расположење за услуге које би му могао учинити у својој земљи. Одмах у почетку 1827 године Караџић одговара и, користећи се понуђеном љубазношћу, управља горњу молбу и, уз то, моли Бауринга да му од Друштва изради путни трошак до Лондона, у који би дошао да буде при штампању превода. Бауринг обећа, у писму од 30 марта 1827 године, да ће се заузети код чланова Управе Би-

¹⁾ О свему овоме видети *Вукову Преписку*: књига I, стране 249 и 251; књига II, стране 769—771; књига III, стране 455—469, 488—494, 506—510; књига V, стране 470 и 471 или *Српски Књижевни Гласник*, 1908, књига XXI, стране 37—39.

блијског Друштва међу којима има више познаника.¹⁾ Доцније му јавља да није успео с молбом за путни трошак, али да је Управа пристала да му откупи 1000 примерака Новог Завета ако би га штампао у Србији у штампарији коју је у то време он сам, Караџић, имао, по налогу Кнеза Милоша, да набави. Наваљивањем Бауринга, почео је Х. Д. Ливес, представник Лондонског Библијског Друштва у Цариграду, с Караџићем преписку о издавању превода.²⁾

Од овог момента питање о одобрењу Караџићевог превода важније је за наше проучавање него што је било досад; оно се приближило часу кад ће доћи на решавање онима којих се највише тиче.

У свом првом писму, 11 јуна 1827 године, Ливес извештава Караџића да је Управа Библијског Друштва у Лондону обавештена о томе да српски превод који је већ штампан (Стојковићев) одступа језиком од језика Караџићеве земље, и да се сумња да ће га народ коме је намењен моћи разумети. Управа жели да извиди то, и послала је њему, као свом представнику, препис овог дела да се распита код оних који су позвани да то оцене. У случају да се утврди да ранији превод не одговара својој сврси, „моји пријатељи, пише Ливес Караџићу, били би тада расположени, да се споразумеју с вама о Издању Версије коју сте ви још одавно спремили, ако би се само могло имати уверење да ће бар две владике Српске Цркве дати потврду да је превод добар и веран извору“. Ливес, на крају, тражи да му Караџић пошаље неку главу из свог превода да би могао извршити поређење, и да му јави како би било најзгодније да се превод штампа. Караџић је 17 јула писао Ливесу опширно писмо и послао му *Огледе* које је био штампао 1824. Пошто се у Аустрији превод не сме штампати, јер су библијска друштва забрањена, најбоље би било, изјашњује се Вук, да се штампа у

¹⁾ *Вукова Преписка*, књига V, страна 472.

²⁾ *Вукова Преписка*, књига V, стране 539—544.

Лајпцигу. Упознавајући до ситница Ливеса са питањем о старословенском црквеном језику, Караџић додаје да се у тој нерешености најмање могу наћи на правом путу владике у Србији који су махом Грци и који мало знају и да говоре а камоли да одлучују о језику превода. Он упућује Ливеса на Патриарха Агатангела у Цариграду. Он му је, додаје, — још 1821 године, кад се с њим налазио у Београду и кад су говорили о преводу, — обећао одобрење. — Од целог овог поновног покушаја није било никаквих повољних и стварних успеха. 20 октобра писао је Ливес Караџићу да су га у Цариграду уверили да је превод из Петрограда бољи од његовог. Тамошњи његови сународници кажу да је и сувише тривиалан, па да не може одговарати преводу Светог Писма; исто тако га уверавају да ће и први превод народ савршено разумети. Сем тога, чује како је Друштво одлучило да пусти у продају већ штампан превод.

Још раније, међутим, два месеца после првог писма од Ливеса у коме је било онолико лених изгледа за издање превода и које није никако допуштало да се предвиђа овакав неуспех, Караџић се био обратио самом Кнезу Милошу за одобрење превода.

Сад је, тиме, цела ствар прешла у средину које се она управо и највише тицала. И ми смо на најзанимљивијем моменту кад се у Србији јавља питање књижевног „одобрава се“ или „не одобрава се“.

26 августа 1827 године известио је Караџић Димитрија Давидовића о свом новом мишљењу о штампарији¹⁾. Кад прилике не допуштају да се установи велика штампарија, он предлаже да се купи само један тисак и мањи број слова. Али очекивао је да се ни то неће учинити, те и не говори да му је Џон Бауринг јавио да би најбоље било да се Нови Завет штампа у штампарији коју припремају у Београду, па да после Библиј-

¹⁾ Видети у овој књизи одељак Покушај Вука Караџића.

ско Друштво откупи примерке¹⁾, него тражи одобрење за превод. „Библијско је Друштво, пише он ослањајући се на прво писмо Ливесово, већ признало, да Стојковићев превод не ваља, и зато је опет наумило, да наштампа мој превод, само иште, да му ја добијем благослов од двије српске владике. Г-дар само с једном ријечи може мени ту милост учинити...“²⁾. Он се обраћа Давидовићу за посредовање: „... ви га молите мјесто мене, да ми пошаље благослов моме преводу Н. З. на Српски језик“³⁾. Он уверава да је превод тачан, да је преводио од речи до речи по словенском тексту, и да је с Копитаром сравнио према грчком оригиналу. Позива се на то да Давидовић зна како он влада српским језиком, налази да је његов правопис најправилнији и пристаје да се превод штампа наречјем које Кнез одреди. На ово писмо дуго није добио одговора. Због тога се он у октобру обрати поново преко Василија Поповића и још једном замоли за одобрење. У новембру добије одговор, који је био неповољан. Поповић га извештава о Кнежевој одлуци: „Што се тиче одобренија Господаревог на превод ваш Евангелија, он не пристаје говорећи: Ја сам рад овде, касателно [у погледу] цркве, све овако после себе оставити како је данас: и (: разуме се књига:)“⁴⁾. Караџић је пред крај 1827 године отишао из Беча у Будим и тамо радио на издавању књиге „Милош Обреновић, **Кнез Србин** или Грађа за Српску историју нашега времена“. Крајем маја 1828 године била је књига штампана и он је шаље Кнезу Милошу. Затим одлази у Беч. У јуну добива позив од Кнеза да дође опет у Србију. Чекајући на путну исправу, остане у Бечу до пред крај октобра и онда пређе у Србију. У то време, кад је Караџић прешао у Србију, Х. Д. Ливес је, изгледа, по наговору Џона Бауринга тражио од Кнеза да одобри Караџићев превод⁴⁾.

¹⁾ Вукова Прейиска књига, V, страна 474.

²⁾ Вукова Прейиска, књига II, страна 81.

³⁾ Вукова Прейиска, књига IV, страна 116.

⁴⁾ Вукова Прейиска, књига I, страна 333.

И, нешто доцније, Кнез Милош као да је пристао да да одобрење¹⁾ и обећао га самом Караџићу. Шта више, Караџић, коме се никако није милио рад на преводу закона које му је тада било поверено, тражио је и добио допуштење да иде натраг у Беч и да преписује превод. Он о томе јавља Копитару 28 децембра 1828: „И тако не свршивши са свим криминалне законе, добијем којекако допуштење, да идем кући, да преписујем мој Н. Завјет, па на прољеће [1829 године] да дођем с њим у Крагујевац, а у том ће они законе свршити, па онда да идем у Питер [Петроград], обоје да штампам“²⁾. Рекли су му да жену доведе у Земун како би је могли лакше помагати кад он са законима и својим Новим Заветом оде у Петроград³⁾. Кад је Караџић дошао почетком јуна 1829 у Србију, на преводу закона није се било ништа више урадило. Караџић, који је, тада, био постављен за члана Опште-народног Суда, био у Законодавној Комисији, посумња да ће моћи отићи у Петроград само ради штампања свог превода и, уверен да ће Кнез дати одобрење, писао је 11 октобра Марку Ђорђевићу, београдском базрђанбаши (конзулу), који је био у Цариграду, да о Кнежевом одобрењу извести Ливеса. Ђорђевић му 19 новембра одговара да Ливес није у Цариграду, али да ће наскоро доћи и да ће му испоручити „намјереније Господарево да ће му одобрити и благослов дати да речено Англијско библијско Содружество наштампати може Србскиј превод Новог Завјета“⁴⁾. Међутим, тих дана кад се Караџић обраћао Ђорђевићу, на једној Скупштини кнезова у Крагујевцу, повела се реч о одобрењу превода и „све свештенство и за њим и многи други казали су, да Ср-

¹⁾ *Вукова Прејиска*, књига V, страна 476. Нарочито видети примедбу на овој страни у вези са писмом од 28 децембра 1829. по новом, којим Караџић извештава Копитара о свом животу у Србији (књига I, страна 352, 28—32 ред).

²⁾ *Вукова Прејиска*, књига I, страна 352.

³⁾ *Вукова Прејиска*, књига I, страна 406.

⁴⁾ *Вукова Прејиска*, књига IV, страна 720.

бима не треба никакво друго Јеванђеље осим онога, које се данас чита у цркви“¹⁾. Али се Караџић није много обзирао на тај разговор. Он је, бавећи се три последња месеца 1829 године у Земуну, почео преписивати свој превод Новог Завета. „Ја за сад овде, јавља се он Василију Поповићу из Земуна 18 децембра, добивши којекако моје рукописе преписујем Јеванђеље, и надам се, да ћу га до Богојављенија преписати...“²⁾. Око 1 јануара 1830 године он је прешао опет у Србију³⁾, тамо је био постављен за члана Законодавне Комисије и остао у Крагујевцу до краја августа радећи на законима. Почетком септембра, по свршеним законима, дошао је у Земун где је остао до половине октобра. Онда пређе поново у Србију. Тада је отишао поново у Пожаревац и код Кнеза покренуо питање о одобрењу превода. Изгледа да је тада дошло и до питања о његовом правопису, јер су закони преписивани њиме. (Изузетак у слову ј, место ког се писало и)⁴⁾.

Од овога тренутка почиње цело питање о одобравању превода да узима обележје питања које се тиче званичне Србије. Само, у то доба многе озбиљне ствари решаване су на најмање озбиљан начин, уз крајње шале, са исмевањем најбољих људи тога времена. Често је какав весели подругивач из Кнежеве околине повољно решавао питање чије повољно решење значило би велику корист. Боље среће није био ни Караџићев превод. Чим је Караџић дошао, из Пожареваца, натраг у Београд, у Кнежевој околини почеле су пошалице које су имале да грубо и простачки исмеју и неоправдано извижде језик у преводу. Први и највећи подругивач био је „Чико“, Павле Радомировић, некадањи скелесија Кнежев а у то време један од најглавнијих чланова у његовој свити. Он је први почео исмевати народне из-

¹⁾ *Вукова Прејиска*, књига I, страна 388.

²⁾ *Вукова Прејиска*, књига IV, страна 140.

³⁾ *Вукова Прејиска*, књига III, страна 357.

⁴⁾ *Вукова Прејиска*, књига I, страна 384, 27—29 ред; књига V, страна 742, 18 ред.

разе у преводу¹⁾). Решење питања било је, добрим делом, у рукама овог дворског забављача. У ствар се умешао и Пантелија Хаџи Стоило, негдашњи трговац у Земуну, доцније београдски конзул. Он узима улогу спасиоца српске књижевности у обновљеној Србији обраћајући се Карловачком Митрополиту, Стевану Стратимировићу, писмом у коме му јавља да је добивен Хатишериф и моли га да му пошаље своје мишљење о неговању српске књижевности. „Ја, по мојој сили у књижевству, пише он, трудим се на сваки начин, да се заведе овде Славено-србско књижество и литература, на коеј Сијатељство благоизволило установити [!]²⁾“ Јавља да има неких „развраћених“ писаца „који се старају увести просто србску литературу и књижество, а славено-Србску да одбаци“. Међу такве овај бранилац „књижества и литературе“ наводи Караџића и извештава Митрополита о његову преводу: „Он се обешчава, да може... и С-тоје Евангелије на просто Србски превести“, додајући своју оцену о томе: „...чини ми се да ће бити то његово толкование криво и наопако, као и он што је...“. На крају, он моли да Митрополит пошаље Кнезу његово мишљење и да изволи „*филолошког настављенија*“ описати за његово [то јест Кнежево] управљеније“. После потписа, дописао је да „кнезови и најкњижевнији овде [у Београду]“, које је Караџић хтео да принуди да му „одобре и потпишу његову литературу, књижество и његова крива слова“, остављају да „Карловачкиј Конзисториум“ одлучи. Одговор од Митрополита још није ни био дошао, а ти „најкњижевнији“ (међу којима је било доста који су као Стоило мислили да су „литература“ и „књижество“ две ствари, а књижевност и „филолошког настављенија“ једно) привели су ствар крају.

Приређена је читава комедија. „Чика“ је нашао у Караџићевом *Речнику* једну погрдну реч и начинио од

¹⁾ *Вукова Прејиска*, књига IV, страна 143.

²⁾ *Вукова Прејиска*, књига V, страна 741. Пантелија Хаџи Стоило Стевану Стратимировићу, 9 новембра 1830 године.

ње назив за све оне који пристају уз Караџића. С тим је дошао у скуп Кнежеве околине и позвао сваког ко није хтео да га у такве уврсте, да потпише један напис против Караџића. Нико није био на страни Караџића. После су тај напис потписивали и други. Нарочито се Стоило одликовао у скупљању потписа; по цео дан је ишао са написом и тражио потписе. Караџић је непрестано тражио да види тај одговор, али му га они нису давали док сви потписани не пристану на то. Покретац целе комедије био је у ствари сам Кнез, и њега и сад нарочито занима Караџићево држање у овој неприлици која долази годину дана после једне много горе шале и годину дана пре једне шале која ће имати још већих последица. Стојан Симић извештава 12 новембра Кнеза да су се на одговор потписали сви чиновници. „Како је, пише он, разумео Вук да се је и Господар Васа подписао на овај наш одговор против њега, врло се је узмрдао“¹⁾. Караџић је, завршава се овај извештај, страховао да и сам Кнез није против њега: „Стра ме је, вели, да ћеду његово Сијателство овог мненија бити, кад се и мој најбољи заштитник противу мене подписао“. Међутим „Господар Васа“, Василије Поповић, Кнежев шурак и велики пријатељ Караџића, јавио је Караџићу да треба ћутати „док чика [Кнез Павле Радомировић] своју ролу не изигра, јер сад чикина планета сушћествује“²⁾. Караџић онда почиње и сам да игра улогу коју су му наметнули, и Симић, 17 новембра, јавља Кнезу како је Караџић променио мишљење о свом преводу и како је сад уверен да је о свом делу „будаласто“ мислио.

Караџић је тада био чврсто решен, да одустане од тражења да се његов превод одобри, и, кад му је после два месеца Поповић јавио да има изгледа за одо-

¹⁾ *Вукова Прејиска*, књига II, страна 780.

²⁾ *Вукова Прејиска*, књига IV, страна 145, Василије Поповић Караџићу, 14 новембра 1830.

брење¹⁾, он је изјавио да се тог задовољства одрекао изгубивши сваку наду да ће га имати.

Караџић је убрзо после тога, крајем 1831 године, покушавао, преко Копитара, Грима и Џона Бауринга, да Библијско Друштво у Лондону изда његов превод „босанским наречјем с примедбом на насловном листу: *за Србе Мухамеданске вероисповесџи* (Бошњаке)²⁾. 1833 и 1834 године он се обраћао, преко Павла Шафарика и Леополда Ранкеа, у Лондон, Лајпциг и Берлин, да распита какво је земљиште за поновно ступање у преговоре с Друштвом. Добио је неповољне одговоре³⁾.

Али у Србији није више тражио одобрења. (1847 године издао је у Бечу превод без одобрења).

На тај начин започето је цензурисање књига у обновљеној Србији, још док није ни била донета штампарија. У то време код нас није било готово никаквих утврђених правила и уредаба, и све је стајало до воље самовласног Кнеза и његове необуздано подруживачке свите. Објашњиво је, стога, да је Караџић морао остати толико дуго у неизвесности шта ће бити са његовим преводом, и да је онда кад је већ ствар узета у претресање решена онако како се прохтело првом веселом дворанину који је се дохватио. Доцније су за неодобравање давани неки озбиљнији разлози⁴⁾. Али, у време одлучивања ти су разлози били у позадини; онда су се заборављала и ранија Кнежева обећања, јер, било је главно приредити какво забављање. Необразованим, какви су били ти први до Кнеза, могао је бити повод за забаву и озбиљан рад једног човека далеко над свима њима.

¹⁾ *Вукова Прејиска*, књига IV, страна 148, Василије Поповић Караџићу, 18 јануара 1831.

²⁾ *Вукова Прејиска*, књига I, страна 405; књига V, страна 479.

³⁾ *Вукова Прејиска*, књига IV, страна 679; књига V, страна 659.

⁴⁾ Руско Библијско Друштво било је 1830 године дало и друго издање Стојковићевог превода Новог Завета. (Штампано у Лајпцигу, код Таухница). 7 септембра 1832 године дошао је у Србију Венијамин Баркер, члан и заступник Лондонског Библијског Друштва, и поднео молбу Кнезу да допусти, да се у народу

Још 26 октобра 1831 године, кад је Димитрије Исаиловић молио Кнеза да га разреши дужности у школи, јавља се у Србији помен о установи цензорског звања. Исаиловић, који се још раније, 1830 године, пре свог прелаза у Србију, обраћао Караџићу с молбом да му изради код Кнеза да буде постављен при „цензорату“, моли сад и Кнеза да му да какву службу при Штампарии и опет истиче потребу цензора у Штампарии. Он мисли да ће требати цензор „који ће свако дело кое се у печатњу предало буде, најпре внимателно прочитати, зрело расудити и испитати, да све оно, што би против вере и закона, против владенија и уредбе државне, против нравствености, честности и тако зовомог морала било забрањивати и удаљавати може“¹⁾ Али Цензор у прво време није био постављен.²⁾

Кад је Берман, фактор Штампарии, у мају 1832 године послао Кнезу *Своменик* који је он штампао као посвету Ери-херцогу Фердинанду кад је 6 маја походио Штампарии, један од првих радова у Штампарии, у

растури то издање. Кнез је 9 септембра изјавио Баркеру жаљење што не може да се одазове његовој молби. Кнез наводи да се народ хтео побунити, кад је чуо да ће се допустити Вуку Караџићу да штампа „своје на србски језик преведено еванђелије“, и он неће да предузима ништа што би вређало његове „соотачественике“ и што би „јавноме миру и поредку могло противно бити“. Сем тога, „Народ Србски, као корени народ словенски, подоста славенски разуме да му при читању еванђелија нису преводи толико нужди као другим народима“. (Државна Архива, *Црква*, Венијамин Баркер Кнезу, 7 септембра 1832 године. Навод у *Милош Обреновић и Вук Стеф. Караџић* од Др. Михаила Гавриловића).

¹⁾ Државна Архива, *Штампарии*, Исаиловић Кнезу.

²⁾ Нетачно је извешће које Караџић, 21 децембра 1831 године, шаље Адаму Драгосављевићу, учитељу у Вуковару, да је Исаиловић „поставио цензор код типографије“ (*Вукова Прејиска*, књига V, страна 261. Видети и књигу I, страна 106). Караџић у то време није био у Србији, и свакако је и сам добио нетачне гласове.

Кнежевом одговору похваљен је његов поступак и јављено му је да се убудуће, кад има шта да штампа, обрати најпре Кнежевој Канцеларији. Без њеног допуштења нека ништа не штампа. На тај начин Кнежева Канцеларија одређена је да даје „*imprimatur*“ („да се штампа“).

Берман је доцније тражио да му се одобри да може, без одобрења Цензуре, Кнежеве Канцеларије, штампати ситније ствари, објаве, протоколе, рачуне. Он уверава „Књажеско-Србску Цензуру“ да ће се у томе тачно држати прописа и да ће о свему ипак, после штампања, извештавати Цензуру. Ово му је одобрено. За веће ствари Берман је, шаљући их на преглед у Крагујевац, тражио одобрење. Тако је 12 јуна слао „нешто рукописа“ Др. Јована Стејића; 15 јуна тражио је одобрење за *Полишичко Земљеописаније* Димитрија Тирола, шаљају пробни лист, да се види да ли је ортографија добра.

ЦЕНЗУРИСАЊЕ КЊИГЕ ДР. ЈОВАНА СТЕЈИЋА

Још много пре него што је Берман добио налог да се за одобрење штампања предатог каквог дела обраћа Кнежевој Канцеларији, било је издато „*Објављеније на Саборъ истине и науке, или III Забаве за разумъ и срце*“. То је изишло у марту и у исто време почет је рад на тој књизи Др. Јована Стејића. Изгледа да се 5 марта 1832 године почело слагање те књиге. Сигурно је да се ова књига прва почела слагати, али она није прва довршена у Штампарији. Стејић ју је био написао без дебелог јера (ъ) и тако су је почели радити. И крајем априла била су већ четири табака штампана. Али тада дође из Крагујевца заповест да се са штампањем стане и да се рукопис пошаље на цензурисање. Кад је рукопис прегледан, врати се натраг у Београд и, пошто се тада није нашло противно, да се одобрење. Сам Кнез, међутим, јави Стејићу у Пожаревац да је књига тражена само из формалних разлога и за пример другима. У једном списку књига цензурисаних у то време стоји да је књигу одобрила

„Књажеска Канцеларија“ 2 маја 1832 године.¹⁾ Свакако да тада нису приметили у Канцеларији да Стејићева књига правописом прилази унеколико Караџићевом правцу; иначе би је забранили. А сигурно је да се у том смислу хтела књига прегледати, јер тих дана Караџић је био нападан код Кнеза и тих дана започињала се врло енергично борба против њега и његових идеја. Митрополит Стратимировић из Карловаца и Атанасије Стојковић из Петрограда умели су најбоље да код Кнеза оцрне Караџића.²⁾

Још 1830 године, кад је имало да се решава питање о преводу Новог Завета, видели смо, Пантелија Хаџи Стоило, једним бесмисленим писмом, обратио се 9 новембра на Стратимировића молбом да чува српску књижевност. Стратимировић се није дуго задржао с одговором. 23 новембра он је послао упутства како треба радити. Ограђујући се од сваког „пристрастија“ и позивајући се на своју старост и „долголетное и зрелое суждение и искуство“, он, преко Стоила, саветује Кнеза да изда заповест „да се Славенскиј језик аки [као] неоцененое цркве наше сокровишче тамо по всјуду, нарочито же по училишчам тамошним по примеру других нашего Благочестија Славенских народоѡ тако одержи, да се и самим оним дјетем, кои се чтенију обучавају, не инија која книги [!], развје Славенскија, сирјеч: Буквар, Часослов, Псалтир и другие овим подобнија чтенија ради вручити имају“.³⁾ Ово се поткрепљује тиме што је по мишљењу најученијих људи словенски језик ништа друго него стари српски језик, дакле наш матерњи. Митрополит саветује Кнеза да чува веру, и да у њој образује своје грађане. Од најраније младости треба да деца добију Библију у руке, и да се из ње уче језику који ће им бити потребан

¹⁾ Државна Архива, *Штампарија*, Исавловић Цензури. 3 маја 1833 године.

²⁾ *Вукова Прејиска*, књига I, страна 432; књига II, стране 791—794.

³⁾ *Вукова Прејиска*, књига V, страна 743.

доцније за друге књиге. „Ово вам, наставља Стратимировић, зато говорим, што се тамо [у Србији] многи находе, каковиј је Вук и други, кои се ничим другим тако не занимају, развје како би в церков и друге вешчи, кое свјато держати надлежит, новости увели, и Славенскиј јазик совсјем ометнули.“¹⁾ Стратимировић свршава писмо одлучним тврђењем да се само „Басне и сим подобнаја“ могу писати „просто Сербски“; црквене и свете књиге никако.

Такви савети нису ни после изостајали.

Почетком 1832 године прилази Стратимировићу у помоћ и Атанасије Стојковић. Они су још поводом Караџићевог превода Новог Завета, 1824 године, измењали писма и у њима се такмичили ко ће јаче осудити Караџићеве започете реформе. Сад су удвојили снагу. Поред других, они су почели такође опадати Караџића. Интриге против Караџића биле су распростра на Србију, Аустрију и Русију. Атанасије Стојковић радио је и у Русији и из Русије у Србији. У априлу 1832 године он је писао Кнезу о Караџићу. Јављао му да је Караџић неверан своме народу, и да је и „Руско Министарство“ противно његовом правопису.²⁾ Изгледа да је тада Стојковић, говорећи против Караџићевог правописа, обратио пажњу и на Стејићеву књигу и на њен правопис.³⁾ Кнез је онда, увидевши да се књига штампа без њ и њ, наредио да се престане са штампањем. Стејића су, у том, били рђаво оцртали Кнезу и Кнез му одузме звање свог домаћег лекара и да му допуштење за приватан рад у Београду. То једног дана. Али одмах други дан јави му се да може остати у служби и допусти му се да иде у Београд да доврши штампање своје књиге. Стејић дође у Београд, али је ту већ била дошла наредба да се обустави штампање. На Стејићево питање, дође од „Директора Књажевске Канцеларије“ Кнежева порука да се књига не

¹⁾ Вукова Прејиска, књига V, страна 743.

²⁾ Вукова Прејиска, књига I, страна 432; књига II, страна 791.

³⁾ Вукова Прејиска, књига II, страна 791, 7 ред.

може све дотле штампати „док је [Стејић] на ново не препише с дебелим јером (ъ)“. „Будући да изостављање овога слова [дебелог јера, њ], јављала је Кнежева Канцеларија, личи на Вукову ортографију,¹⁾ а многи су родољубци, не само у Србији, него и у Русији, нашли, да то може имати зла съдствија, зато се у Типографији нашој не допушта по Вуковој ортографији штампати.“²⁾ Сем тога тражило се да Стејић назначи од кога је узимао наводе и одакле је шта преводио. Ово друго било је споредно; требало је и Стејића обележити као каквог издајника русофилских идеја и нашло се да пристаје уз Караџића који је у то време скоро био обележен као такав. Стејић пребегне 23 јуна у Земун и напусти штампање. Кнез међутим нареди да се књига наново штампа са њ и њ. Седмог јула писао је Стејић из Земуна Копитару: „Ја сам мое житие у Србији свршио; до сад је било свакојако, но родољубци док не завладаше, више добро него зло... Трећа част мои Забава својом чудном судбином постаде знаменита... Дебело јер постаде јаче него сва моја философија у овим новим Забавама. Est enim eprocha obscurorum virorum. O bonus deus! Сад ми се Забаве изнова штампају, као што родољубци желе.“³⁾ 7 септембра Берман је послао Кнезу готову књигу и *Споменик* који су Исаиловић и Берман спремили за Руског Цара. 12 септембра Кнез је наредио да се у *Споменнику* избрише место које је подсећало на Стејићеву књигу. „И, будући да никако нисам рад, пише Кнез Исаиловићу, цензуришући *Споменик*, да се Стејићева књига или име његово преда мном и спомиње; то нећу ни да стои оно: при печатању прве књиге у новозаведеној типографији у Србији, веће нека стои: при напечатању прве букве, као да смо ја и народ Споменик овај Императору онда дали печатати, како се прво писмо у новозаведеној типографији претисло;

¹⁾ У наводу није курзив.

²⁾ Вукова Прејиска, књига I, страна 428.

³⁾ Вукова Прејиска, књига I, страна 432.

пак, како би Руси на што друго могли премислити, кад би ставили: при напечатану првог слова ил' писмена, а оно нека стои: прве букве. Ово ће најбоље разумети".¹⁾ Преко Кнеза Јеврема наредио је убрзо да се из готових књига ишчупају листови на којима је била посвета „Сијатељњејшем Милан-Бегу“.

ПРВИ ПРОПИСИ ЦЕНЗУРЕ У СРБИЈИ

Претресање Караџијевог превода Новог Завета и случај са књигом Др. Јована Стејића показују правац у коме ће се углавном израдити први прописи за цензурисање књига у Србији. Сем провиса, који су у једној младој држави неизбежни, који имају да отклоне критику владара и државних управљача, прилике које су у то време владале у Кнежевој околини унеће у наше прве прописе о цензурисању неке одредбе које су цензурама других народа најчешће непознате.

Вук Караџић био је у другој половини октобра 1831 године оставио положај „Президента“ Београдског Суда и прешао у Земун одлучен да се више не врати у Србију. У средини интрига и неозбиљних људи из Кнежеве околине, није могао радити. Кад је отишао из Србије, његови непријатељи започну га још јаче клеветати. Кнез, међутим, није му давао пензију коју је тражио. Караџић онда напише своје чувено писмо од 12 априла 1832 године у коме је тачно изложио Кнезу све, многе и велике, недостатке његове управе Србијом. Писмо је свршио 18 априла, али га још није слао. У томе је дошла преписка Кнеза са Стојковићем и случај са Стејићевом књигом. И ако не дефинитивно, Караџићев правопис био је већ тада, у јулу 1832 године, забрањен. Караџић је за то дознао и писао је

¹⁾ Државна Архива, *Штампарија*, Кнез Исаниловићу, 12 септембра 1832 године.

Кнезу о мишљењу које он има о правопису¹⁾. Он га уверава да се ни у једном народу није у почетку једнако писало, него се до тога тек временом дошло. Немачки писци, разлаже Караџић, до последњих дана нису у решењу тог питања сложни. Он није чуо, нити читао „да се и у каком народу правитељство у то мешало и списатељима *зайоведало*, *како ће писати или забрањивало*, како да не пишу; него је то свагда био посао приватни учени људи“. Караџић истиче случајеве у Русији. „Знатни Руски списатељ, завршава он своје аргументе против Кнежеве наредба, статски советник и кавалер, *Јазиков*, штампано је у *Петербургу* сад нашега времена књигу *без дебелог јера*, па му правитељство за то није ништа казало“. Караџић изјављује Кнезу своје уверење да Кнежева заповест долази по наговору његових непријатеља, који ће се први почети смејати кад се о томе почне писати и говорити на срамоту Кнежеву. А срамота ће, уверава он Кнеза, доћи свакако; јер сви паметни људи мораће признати не само да је његова „ортографија за Српски језик правилнија од свију остали начина нашега писања, него да је правилнија и паметнија од ортографија свију народа и језика Европејски“. Увређен, Караџић је грубо писао о узроцима што га гоне и ако је његов правопис такав: „... а што ја за њу [ортографију] овака гоненија трпим, ни том се не треба чудити: од како је овај свет постао, до сада, свагда је на њему било више људи него паметни, а завист и злоба и приватни интерес сила пута и паметна човека залуде“. Он моли Кнеза да не слуша савете својих тобожњих родољубаца и да само званичне ствари штампа „славенском ортографијом“, коју би требало учинити постојаном и доследном, а да за остало остави писцима на вољу. Изгледа, ово убедљиво и праведно гневно писање уверило је унеколико Кнеза у оно што се заступало у писму и поколебало га у давању наредбе о забрани Караџијевог правописа. У сваком случају био је непоуздан у целој ствари.

¹⁾ *Вукана Прејиска*, књига II, стране 664—667.

31 јула он се обратио Стратимировићу у Карловце за мишљење¹⁾). Он му пише да су му „неки од списатеља или само рећи књижевника“ поднели рукописе да их штампа „у Народној Типографији“. Он се, заједно са својим „неким отечественицима и љубитељима вере и закона нашега“, врло много мучио домишљајући се о томе „хоће ли советно, за народ полезно, а за закон пробитачно бити да се предпоменути издатеља рукописи у Типографији Српској штампају, и међу народом овим сеју, рукописи, у којима су нека од првобитних писмена изостављена, а нека нова уведена, од многих употребљајема?“²⁾. Ни он, ни његови први људи, нису могли наћи поуздана решења. „Ово је сасма њежан и танак³⁾ вопрос за мене и отечственике моје, да ми није лако основателно решити га“. Ипак се одлучио да таква слова не допусти, све док не види да „учена класа оног владенија [из Аустрије] с којима и језик и закон један“ има и, нарочито, Митрополит „као крепки обранитељ првобитности слова наших, за добро и полезно не нађе, да се и новоуведеним писменима књиге печатати могу...“ 5 августа Стратимировић је одговорио и овом последњем одељку писма дао потпуно одобравање. Он је уздизао Кнеза што чува „благочестије“ и указивао му на рђаве последице ако се допусти промена слова. Од малих новина, бранио је Стратимировић стару традицију, доћи ће се до великих; најпре слова, затим језик, па би дошла и вера у питању. Најбољи доказ да он добро расуђује јесте сам Караџић „који преже некаја токмо писмена реформирати хотјел јест, и јешче и то не совершив, абије Свјатих имена по календару разврашчати зача...; сим он јешче не доволен, на конец и само Свјатоје Евангелије

¹⁾ Државна Архива, *Кнежева Канцеларија*, Кнез Стратимировићу, 31 јула 1832 године и Стратимировић Кнезу, 5 августа 1832 године. Наведено у *Милош Обреновић и Вук Стеф. Караџић* од Др. Михаила Гавриловића, страна 47.

²⁾ Реминисценција на речи у Караџићевом писму о правопису, по којој се види да је ово писмо последња првог.

пустоловно обезвјашчати неколикократ покушенија творил јест“.

Убрзо после овог Стратимировићевог одговора Кнезу послао је, 13 августа¹⁾, Караџић Кнезу своје опширно писмо од 12 априла, искрену и безобзирну критику на његов рад. Одговор Стратимировића и ово Караџићево писмо били су од пресудног значаја за питање о забрани новог правописа. Кнез је хтео, ма којим средством, да се и у Русији убије углед Караџићу,

да му се одузме руска пензија. Караџићева новачења, пошто су била у правцу независно и битно српског духовног живота, одиста су значила унеколико одвајање од руских традиција. Та чињеница могла се у борби против Караџића употребити. И Кнез је употребио без обзира да ли је то по развијање српске књижевности и српског духа од штете или од користи. 29 септембра Кнез је, у писму, давао упутства Атанасију Стојковићу како ће радити у Петрограду против Караџића²⁾. Кнез указује на улогу калуђера у очувању вере и народности, помиње како су они кијевским црквеним књигама одржали Србе у кризама њихове свести о народности. Калуђери су и у Аустрији водили народ добру и подigli су му школе и гимназију, које дају учене људе. Али Аустријско „Правитељство“ видећи да српска књижевност, „премда је још у колевци“, „исполински напредује“, постарало се да нађе средства којим ће то ометати. Оно хоће да тамошњи народ одвоји од Руса и осталих Словена и нашло је за то Караџића, који „на против старине славенске србске азбуке изда своју нову, из које нека слова искључи а место њи друга шокачка дода“. Тиме је он повукао многе „још недоучене Србе“ и Митрополит Стратимировић једва се бори против њега. „Истиј Вук, пише Кнез даље, није се задовољствовао с тим што је свој јед у оном, под Австријском државом, Србству просуо покупивши које какве песме народне србске, трукујући ји по Бечу и

¹⁾ *Вукова Преписка*, књига V, страна 639.

²⁾ *Вукова Преписка*, књига II, страна 792—794.

Лаипцигу његовом азбуком, но од пре, видећи да је Божиом помоћи и покровитељством могушчевене Русије и у Београду Типографија отворена, хтео је и овде свој упљувак да уметне. Но ја предвиђајући намерења његова, и дознавајући шта је и Митрополит Карловачки од њега досад потегао, нисам му дозвољење на то дао, већ указом заповедио сам да се никаква књига Вукова или његови последоватеља у нашој Типографији печатала не би". На крају се препоручује Стојковићу да нађе начин да се Караџићу одзме назив којим га „Санктпетербурское Вольное Общество“ признаје за свог члана и пензија коју му даје Руски Цар. Цело писмо није имало никаквих последица јер је Стојковић био умро четири месеца пре његовог отправања. Кнез није био добио о том извешће.

Али, у Србији је настављено гоњење Караџића.

„Указ“ који се спомиње у горњем Кнежевом писму била је у ствари, чини се, само усмена наредба којом се забрањује Караџићев правопис. Само, овог пута Кнез је био потпуно начисто са тим питањем: нов правопис морао се забранити.

Све одредбе које би требало прописати за цензурисање књига у Србији морале су, и то је логично, имати своје разлоге највише у развоју политичких догађаја и у схватању о њима које су имали прописивачи. Ти догађаји били су се већ довољно развили, та схватања била су се већ у довољној мери изразила. Најпре, наиме, Кнез Милош је постао владар Србије и узео готово сву власт за себе; неколико његових помагача били су на неки начин у повлашћеном положају. И владара и те његове доглавнике требало је ставити ван домашаја јавне критике. Затим, Србија је у односу према другим државама врло слаба и у зависном положају. Мораће се забранити све што би, и најмањим делом, ишло против тих односа. После тога, српско друштво се подиже и долази се и до јавних односа између појединаца. Они ће се морати регулисати. Питање о вери, могло се сматрати решеним пре

свега; критика вере, у основи, тешко би се могла тада замислити. Али, с питањем о правопису, истакла се у то време, ипак, потреба да се предупреди сваки, и најдаљи, покушај ударања на њу. Напослетку, сад је било и питање о правопису решено.

Све је то детерминувало прописе о Цензури у Србији.

У Крагујевцу, 22 новембра 1832 године, прописао је Кнез „Основанија, по којима Књажеско-Србска Канцеларија у Србији књиге цензурира“.

Ти први прописи обухватили су у првих пет кратких тачака све што је било најважније:

„У Србији неће се ни једна књига печатати, у којој би написане биле:

- 1.) Хула против божества.
- 2.) Хула против вероисповеданија христјанског.
- 3.) Мисли соблазителне благонравију.
- 4.) Мисли против Правитељства Србског и његови членова.
- 5.) Мисли против Правитељства страни и њини чиновника“.

Остале тачке биле су написане поводом Караџића или су говориле против њега. У шестој тачки забрањивана су „пристрасна ружења и грђења личности, чије му драго, у књигама или реценсијама књига“. Седма и осма тачка говоре опширно о забрани Караџићевог правописа и дају упутства како треба писати. Седма тачка забрањује књиге „које би написане биле с писменима љ, њ, и ј, по ортографији познатог писатеља Вука Стефановића Караџића“. Осма тачка забрањује књиге „које би написане биле без писмена: малог и великог јера, и без писмена јери“. После тога, препоручује се „да се писатељи књига србски и писари канцеларија наши у Србији, по примеру Руса, придржавају ортографије, која се у црквеним нашим књигама набуђава“. То треба да буде тако, „доклегод или руски писатељи не уведу а руско правитељство не одобри нову и другу за свој језик, или докле, не Вук ни

два три његова последоватеља, не Сима Милутиновић, ни Доктор Стеић, не Давидовић, ни другиј кои Србин, један по један, ортографије своје препоручују, већ док друштво свију учени Срба у Србији и Австрији не пропишу правила, којом ортографијом, пак после коим наречјем да се пише Србима србски...". „Правитељство Србско“ налази засад за најбоље „заповедити своим списатељима и писарима у Србији, да се придржавају старе словенске ортографије, и да се не угледају на браћу своју, списатеље србске у Австрији“.

Ове прописе објавио је *Забавник*, који је, под уредништвом Димитрија Давидовића, изишао у јануару 1833 године. (9 лист после пагинованих страна).

Јован Хаџић, добивши *Забавник* у Новом Саду, видео је забрану и известио о томе Лукијана Мушицког, у писму од 18 јануара. „Цензура Књажеска, пише му он, преломи штап над Ортографиом Вуковом, прогна љ, њ, ј, и суди, да ништа без њ и њ, и њ, допустити у печатњу неће. И погину намет со шумом. Шта на ово вели Лира Ваша, је ли сад бедна посред Адвокатски распри, која Вас, кад ратне страсти обладају на оризонту нравна поља (што-но Ви негда рекосте), у блеску дигне на углед“¹⁾.

Ови прописи остали су све до 1841 године, кад су донете нове Уредбе за Штампарију, у којима су биле дате и нове одредбе за цензурисање. Оне су, ипак, израђене на основу и у духу оних првих. Од већих измена била је у пројекту измена да се допушуају „претресања и препирања учени људи о језику или другим учебним предметима, која се и код другиј најизображени народа дозвољавају, и којима се, ако само нису претерена, и знанија човеческа обогаћавају и у веће совршенство доводе“²⁾. У одобреним Уредбама овога није било. Затим, унета је одредба да се „књиге од славни учени мужева издане и за класическа дела признане“, ако од-

¹⁾ *Вукова Преписка*, књига III, страна 656.

²⁾ Државна Архива, *Штампарија*, Савет Намесништву, 2 децембра 1839 године. Приложени пројект.

говарају иначе прописима Цензуре, могу у „Типографији препечатати или са страни језика на србски превести, и за корист народног изображенија на свет издати“. У нове прописе унета је и одредба да се црквене књиге и књиге које претресају верска питања прегледају и одобравају у Београдској Митрополији¹⁾. У пројекту који је поднет било је изостављено све што је говорило о правопису. (Треба се сетити да је тада у „Попечитељству Просвештенија“, био Димитрије Исаиловић, пријатељ Караџића, који га је и препоручио Кнезу кад је прешао у Србију.). Међутим, доцније, у одобреној Уредби унета је и одредба о томе да се ниједно дело које није писано „Кириловом (било црквном, било грађанском) но страном азбуком“ неће штампати.

ПРЕПИСКА ДРЖАВНЕ ШТАМПАРИЈЕ С ЦЕНЗУРОМ

У лето 1832 године постављен је за Администратора Штампарије Димитрије Исаиловић. У почетку августа он је ступио на рад. За рукописе који су подношени Штампарији он је тражио одобрења од Кнежеве Канцеларије, шаљући редовно и своје мишљење да ли дело треба штампати или не треба. Из Кнежеве Канцела-

¹⁾ Крајем 1838 године дато је „Устројеније Централног Правленија Књажества Србског“. У њему је као дужност „Попечитељства Просвештенија“ било назначено ово: „Сачинити у споразуменију с верховном духовном Властију Пројект за цензуру са наставленијем намјеренију и потребама земаљским сходним, мотрећи, да се право слободнога соопштења мислиј, средством печатње на распростравање наука у толико ограничава, у колико дух времена, стање народнога изображенија и взајмна одношенија окрестностиј изискивала буду; остављајући књиге црквоне при Богослуженију употребљаеме, и друге о вери и закону дејствујуће изкључително одобренију верховне духовне Власти“ (Тачка 12. *Новине Србске*, 1839 година, број 24). — Пројект из 1839 године, о коме је реч, био је послат на преглед и Митрополиту Петру Јовановићу, и он га је, 15 децембра 1839, вратио с примедбом на тачку која говори о црквеним књигама; послао је боље стилизован текст.

рије се одговарало и обично се давали и разлози за одобрење и неодобрење.

12 септембра 1832 године Кнез је вратио Исаиловићу прегледан „Споменик Цару Николи“ који су били спремили Исаиловић и Берман. Кнежева Канцеларија цензурише стихове у њему. У име Кнеза пишу Исаиловићу: „Стихови овога Споменика јесу на свом месту. Само ми није повољна реч *џук* у 5. стиху, у 3. врсти; *џук* говоре Шокци место народ, а ми *џук* употребљавамо за означеније пуцања из пушака и топова¹⁾. Нека се то измени, место *џук* нек се стави *народ*. Како се тиме квари слик, нека се промени и одговарајућа реч. Смисао нек остане исти, „зашто је и важан и леп“.

13 новембра исте године Исаиловић се први пут обраћа „Књажевствено-Придворној Цензури, Господи високопочитаемој“. Он је имао да спроведе молбу Глигорија Возаровића, београдског књиговесца, да се одобри прештампавање дела Доситеја Обрадовића. Возаровић није, изгледа, тражио одобрење за сва дела и није их поднео Цензури на преглед сва. *Басне* је поднео као главну књигу коју ће да изда а остало као узгредно. „Овдашњи књиговец Глигориј Возаровић, пише Исаиловић Цензури, жели прикључену овде књигу: Басне Доситеја Обрадовића, заједно са придоданим писмима, у овдашњој Типографији Књажеској о свом трошку препечатати дати²⁾. Исаиловић доста опширно даје своје мишљење у корист одобрења и оцену самог дела Обрадовићевог: „Дело је ово у Роду нашем од много година, као красно и полезно, с великом похвалом познато; и будући да су екземплари истог дела нарочно овде у Србини одвећ ретки, то не би излишно било да се оно обште ползе ради на ново печата“. Побојавши се да није одао хвалу Обрадовићу и сувише смело, Исаиловић додаје малу ограду, али не-

¹⁾ Државна Ахрива, *Штампарија*. Под датумом.

²⁾ Наводи у овом одељку узети су увек, осем где није другаче назначено, из Државне Архиве, из досјеа о *Штампарији* за 1832, 1833, 1834 и 1835 годину.

престано има лепих речи за њега. „Истина је, пише он на крају писма, да се у њему [Обрадовићевом делу о коме је горе реч] гдикоје мисли слободније списане налазе, но будући да су по мом нижајшем мињенију содржавајући се основи истинити, и нарочно к распространенију истините науке Христове, тј. љубави к ближњему, и чисте нравствености теже, то би се иста књига, колико се ја судити о том усуђујем, без сваке опасности и страа, да не би може бити на соблазан и разврашченије простог народа служила, печатати и на свет издати могла“. Десетак дана доцније стигао је одговор на то, и још једно, писмо. „Љубезниј Исаиловићу!, писао је Кнез, одговарајући на писмо ваше од 13 и 16 т: јављам, да се Басне Доситеја Обрадовића, које вам ево враћам заједно с придоданим писмама, слободно печатају...“. Нека, кад се сврши штампање, задржи шест примерака. Пет нека пошаље Цензури а „један екземплар за београдску Библиотеку“.

16 новембра Исаиловић је послао на одобрење Милована Видаковића „Историју Србског Народа, из Раића и други неки ауктора изваћену“. Он је прочитао један део дела и видео је „да му је начин писања онај истиј, кои се у свима осталим делима Видаковићевим примјечава, тј. језик му није чисто Србскиј, но са Славенским понешто, и то невкусно смешан; иначе би књига сама по себи, као Историја Србског Народа, кад би јошт само извод добар и исторически точан био, за садашња опстојатељства одвећ нужна и полезна била“. Видаковић хоће да се штампа црквеним словима. Кнез је одговорио да ће Јаков Јакшић извести писца да ће се књига „с неким малим поправкама у језику“ и грађанским словима штампати.

27 новембра Исаиловић се обраћао Кнезу с предлогом да се штампају црквене књиге. Сем тога он предлаже и „печатање други полезни к изображенију и возделанију Рода Србскога служећи сочињенија“. За то би, наставља Исаиловић, „необходно било да се књижевници наши јавно позову, и да се сваком оном, кои

би полезну какovu у којој нибуд струци наука сочињену, и Придворном Цензуром одобрити се имућу књигу на свет издао, од стране Правителства пристојно отличје и награжденије обећа“. Ово је први покушај у обновљеној Србији да се учини што за стварање српске књижевности и да се прикупе српски писци на заједнички и организован рад, да се нађу сви заједно око нове Штампарије. Тај лепо предлог Исаиловића прошао је незапажен. Кнез и људи из његове околине занимали су се у то време радије свирепим шалама на рачун најбољег књижевног радника него озбиљним прегнућем на стварању књижевних кругова.¹⁾

8 марта 1833 године шаље на одобрење „Предисловије“ које је за „Историју Славено-Србског Народа“ послао „познатиј писатељ србскиј“ и „План Школски или Устав народни школа“, који је предао Димитрије Тирол. Исаиловић мисли да би се, с неким додатцима и изменама, овај Тиролов предлог „не без ползе у Књажеству Србије употребити и завести могао“, „ако само иначе садашња обстојатељства Србије са собом доносе да се о бољој уредби школској сад још мислити и штогод делати може“.

15 марта послао је на одобрење „Школскиј Катихизис“ који му је предао „у књижевним сочињени-

¹⁾ Исаиловић је и дошвије, 1836 године, предлагао да се позову писци на рад и одреде им се награде. Предлажући интензивнији рад у Штампарији, он налази да, поред црквених књига, треба издавати и школске књиге. „Што се пак тиче Буквара, Читаонице за народне школе, Аритметике, како за ниже тако и више школе, учебни и предаваени књига за класе гимназиалне, као: Географије или Земљеописанија, Човекословија, Јестествене Историје, Свемирне и Србске Историје, Логике, Физике, Штатистике, Науке Красноречија и Стихотворенија, Нравствене (моралне) Науке, Душесловија (Психологије), Писмени Социњенија или Стила, Природни права човека, Педагогије и Методике (за будуће учитеље) ит.д. — требало би способне за то људе позвати и пристојну им награду одредити, да се о могућно скоријем сочињенију и издаванију свију речени књига озбиљски постарају, и својски привате, како би се све ове књиге редом печатати и како Типографији тако и обштенародном изображенију на ползу бити могле“.

јама и представленијама такови неутрудимиј Г. Тирол“. Он је прегледао језик у њему и налази да се он „весма малим чим од досадашњег синодално потврђеног Катихизиса Школског разликује“. „И то мало, завршује се писмо, не знам ил се на боље ил на хуђе измењено назвати може“.

Још крајем 1832 године био је поднео Штампарији Димитрије Тирол, „приватни наставник у кући „губернатора београдског“ Јеврема Обреновића“ „Начертаније Устава једнога Ученога Дружства Србског“. То је био први предлог да се установи Српско Учено Друштво¹⁾. Он тада није успео. Исаиловић спроведе напис Цензури с мишљењем да још није време оснивању таквог друштва. Исаиловић, 25 децембра 1832 године, пише Цензури: „Прикључениј рукопис Г. Тирола, садржавајућиј Устав једнога Ученог Дружства Србског, с тим всепокорњејшим мњенијем моим, пошиљем, да би оваково Друштво — хотја [и ако] само по себи к распространенију и побољшању књижевства Србског одвећ желајемо и полезно — за сад јошт при данашњим милог Отечества нашег обстојатељствама, прерано започето и непотребно било“²⁾. Кнежева Канцеларија не допусти штампање. Том приликом Цензура није била одвојила одобрење самог предлога од одобрења да се напис штампа. Она је била одбацила сам предлог. Додајући да се предлог само привремено одбаца, она даје разлоге: „...због тога се за сад не одобрава, што светли и милостиви Књаз суди, да ми овде довољно онакови особа немамо кое би намјеренија тога друштва са своима умнима производенијама у дјелство привели, и да би тешко било такова набавити“³⁾. Истим актом

¹⁾ Тек 1841 године, на предлог Јована Ст. Поповића и Атанасија Николића, основано је Друштво Србске Словесности, доцније, 1865, Српско Учено Друштво. Од 1891 године спојено са Српском Краљевском Академијом.

²⁾ Мита Петровић, *Финансије и Установе Обновљене Србије до 1842*, I, страна XII.

³⁾ Мита Петровић, *Финансије и Установе Обновљене Србије до 1842*, I, страна 838.

Цензура не одобрава ни штампање. Тирол, међутим, писмом од 28 јануара 1833 године, обрати се Канцеларији с молбом да предложи Кнезу да њему, Тиролу, одобри установу фонда за то друштво и скупљање прилога за тај фонд; па доцније, кад фонд довољно нарасте, лако ће се остварити цео његов предлог. Он је, вели у том свом писму, свој план „највише зато желио премилом Роду, средством штампе, саопштити, да би приликом овом показао, како ми [Срби] заиста ни у овој струци небрежљиви били нисмо... И да би тим огањ ревноности к установљенију таквога благодјетелнога заведенија већма зажегао и у Роду Ревнитеље и шчедре благодјетеле пре к поспјешенију овога пробудио“. 13 марта, Канцеларија је одговорила на ово писмо похваљујући Тироново старање за општи народни напредак и просвету. Одлучујући да се установљивање фонда одложи, Канцеларија позива Тирола да ради дозволе штампања, преко Исаиловића, још једанпут пошаље Цензури на разматрање свој нацрт. Тирол преда поново рукопис Исаиловићу, и он га, 19 марта, пошаље поново Цензури. Остајући при свом првом мишљењу да „подобним заведенијама, премда су она сама по себи красна и полезна, при данашњим Србије обстојателствама места јошт и времена нејма, по тому, што би много нуждније било најпре о пристојној Уредби народни школа, пак после о вишим учебним заведенијама и садружествима постарати се“, — Исаиловић мисли да би се, независно од тога да ли се извођење плана одобрава или не одобрава, напис могао штампати. 11 новембра тражио је Тирол од Канцеларије да му се врати рукопис.

19 марта исте, 1833, године Исаиловић јавља Цензури своје мишљење о књизи Саве Поповића, шабачког учитеља, „Садъ изображени Умова“: „Предмети су делца овог прилично лепо и нравоучителни, из Списатеља Немачки изабрани; што се језика тиче, гди-што би се при самом печатању и коригирању јединствени табака изменути и исправити могло“.

3 маја послао је Исаиловић „Историју Црне Горе“ од Симе Милутиновића. О самом предмету дела он пише Цензури: „Прочитавши рукопис овај, нашао сам, да се важни заиста и сваког Србљина, а и стране учене људе, знања достојни предмети у њему содрже“. О језику и правопису у рукопису Исаиловић се не изражава повољно. „То само имам приметити, вели он, да му је језик од матерњег нашег овдашњег језика нешто различан, а и ортографија му није постављеним и височајше опредељеним Типографије наше правилама сходна“. Он предлаже да се језик поправи, па да се књига штампа; поправке у језику могао би извршити сâм Исаиловић или и неко други.

23 јула шаље „Достовјерно Описаније сирјеч Дела Јего Сијатељства, владетељствујућег Господара и Књаза Србског Милоша Обреновића, у стихове доведено Василијем Јовановићем, Писаром Суда Наије Пожаревачке“. Исаиловић је прочитао дело и нашао „да је содржаније његово на различитим описанијама и историческим предањима истинити догађаја срећног времена нашег основано“. Њему се само нека места у стиховима не допадају. „Што се пак вњешњег состава и поетическог у слогемерију сочиненија тиче, оцењује Исаиловић дело, могло би се на неки мести по нешто изменути и на меру дотерати“. Он узима на себе да ово учини, само тражи за то и одобрење Цензуре. Тако се Цензура јавила и као учитељица у прављењу стихова.

У исто време шаље се и „Друга част *Плушарха*, Господином Протопресвитером Земунским, Евтимијем Ивановићем списано“. Дело се, по мишљењу Исаиловића, самд препоручује. Писац је, пак, „отмениј и у Народу Србском познат“.

Кад је штампарија пренета у Крагујевац, преписку о одобравању књига водио је и Јаков Јакшић. (Исаиловић је био већим делом у Вишој Школи него у Штампарији). Како је у то време главни рад Штампарије био у штампању *Часловца*, преписка Штампарије

у правцу којим се занима овај одељак престаје готово сасвим.

4 јануара 1835 године пише из Крагујевца Кнезу Јаков Јакшић. Он га извештава да се у Штампарији штампају бугарске књиге¹⁾ и *Часловац*. Примииоје „Катихизис“, и чим се сврши *Часловац*, почеће се штампати „Катихизис.“ Јакшић даје своје мишљење о њему и препоручује да се уз „Катихизис“ даду и објашњења. „Мени је, каже Јакшић, особито овај Катихизис рускиј повољан, јербо баш тачно показује и стихове неке наводи из Светог Писма, које служи добро основаније за младеж нашу, и ако би дали да се протолкује на србски, онда би јешче полезније било“.

Кад је штампарију требало пренети натраг у Београд Кнез је поставио Исаиловића за „Цензора Типографије“ и, изгледа, онда је он сâм одлучивао о одобравању књига. За изузетне само случаје имао се обраћати Кнежевој Канцеларији.

¹⁾ Неколико „сиштовских грађана, смирени раби“ били су се обратили с молбом на Кнеза да се у Штампарији штампају Аритметика и Часловац за Бугаре. Кнез је изишао дарезљиво на сусрет овој молби и наредио да се то учини по најнезнатнијој цени.

ДОДАТАК

СТАЊЕ ШТАМПАРСКИХ УЧЕНИКА И РАДНИКА

Ма колико било важно питање о стању штампарских ученика и радника и ма колико било интересантно, није га могуће много расветлити и изнети из докумената која су сачувана. (Разуме се да је реч само о времену у ком је Штампарија почела рад и никако о времену кад су стигли први српски ученици из Штампарије да предузму главније послове).

Појамно је да први главни радници у Штампарији нису могли бити Срби. У средини где су и школе, и занати, и целокупно духовно стање, били готово примитивни, у времену кад је све било у врло малом и спором напретку, и кад је све требало почети стварати, није могло бити ни штампарских радника, а толи вештих и старијих штампарских радника. Због тога су први фактори, словоресци, штампари, словоливци и словослагачи били странци. (Обично из Беча и Пеште). Они су остали у штампарији све до друге половине XIX века, читавих двадесет година није их могао заменити ниједан Србин.

Нас може, дакле, занимати само питање о ученицима који су примљени одмах у почетку оснивања Штампарије и који су се изучили у нашој Штампарији.

Трећег месеца по доношењу штампарије, у јулу 1831 године, тражио је Адолф Берман, доведени фактор, од Кнеза одлуку о ученицима („Lehrburschen“). Он је узео два ученика да не би седео беспослен и предлаже Кнезу да се недељно плати ученицима у Словоливници „по 10 пиастра“, („јер један такав дечко, кад целог дана непрестано радити мора, приличан апетит добије“) а онима који штампају да се да по „2 пиастра“ дневно („јер они морају бити јачи“).

И ученици су после тога непрестано примани. Њих је примао Фактор, Администратор и Словоливац. Сам Кнез је, доцније, из Крагујевца слао неке дечаке да се уче у Штампарии („питомци Кнежеви“). У почетку већих радова, у половини 1832 години, било је ученицима и радницима врло тешко да се привикну занату, јер и сам Фактор није био вешт слагању српских слова. И прво започето дело у Штампарии, књига Др. Јована Стејића, имало је много штампарских погрешака, не само зато што је мењало коректора и слагано наново с измењеним правописом (са њ и њ), него и зато што „момчад употребљена к печатњи“ није довољно вешта у слагању слова. Било је кратко време од почетка рада и није ни било много рада дотада да би се могли извезбати.

Словоливци Хамерле и Окенфус учили су за све време свог бављења ученике и већ 1833 године успео је неки Атанасије Савић да направи један инструмент који је такав „да и један изучен механичар има муке да га изради“. Исто тако је, доцније, и Берман, поред свог свог развлачења у раду, успео да покаже неколике добре слагаче и штампаре. Његов рад на учењу тих дечака наставио је 1836 године нови фактор Филип Валтер („тихи и добри човек, него врло слабије способности него развращени Берман“).

Децу примљену на учење и пословање у Штампарии нису смели Фактор и остали главни радници употребити на своје домаће послове.

До 1836 године ученици су добивали „на рад и одело своје“ плату. И то: прве и друге године по „три талира“, треће године „кад већ доста прилично у извршавању послова помоћи могу“ по „5 талира“ а четврте године по „6 талира“ на месец добивају. После четврте године, (од 1836 године), ученици су добивали „освободително писмо“ и онда је Кнез имао да одређује плату.

1836 године, половином фебруара, у Штампарии је био Фактор Филип Валтер са 52 ф. месечно, Август Руф, „калфа“, са 36; у Словоливници је радио „махирист“ Антон Дешлер“, са 43-20 ф. Готфрид Шрепел, „резац“, са 43-20, Франц Хамерл, „ливчик“ са 28 ф. Било је једанаест „словослагатеља“ од којих су тројица била ступила 1831 године и имала плату по 16 ф. месечно, тројица 1832 (плата 14 и 10 ф.), један 1833, (плата 10 ф.) а четворица 1834 (плата по 6 ф.). „Пе-

чататеља“ било је десет. Један 1831, тројица 1832, један 1833, тројица 1834 и двојица 1835 ступили. Њихове плате биле су по 6, 10, 14 и 16 форината месечно. У Словоливници било је 8 словоливаца, од којих су тројица ступила 1832 године, тројица 1833, један 1833, један 1834 и један 1835. Њихова плата била је 6, 10, и 14 форината месечно. — Међ свим тим ученицима, само тројица су била „мале способности“, иначе све „добре“ и „врло добре“; владање у већине било је означено са „грубијан“, „не добро“, „љут“, а „прилежанија“ су били махом добра.

Често је било да су и ученици и слагачи и словоливци због владања били истеривани. У том случају подносили би они молбу Кнезу, уверавали га да ће се поправити, и он их је примио натраг, јављајући о тому Администратору, односно Инспектору Штампарии.

Од штампарских слагача био би поглекој унапређен за практиканта, помоћника при „Окружију“ или би му била дата друга служба, јер у Штампарии није могао бити унапређен.

Цветко Рајовић предлагао је да се почетком 1836 награда радницима у Штампарии даје према ономе колико и што израде. Тај предлог није био одобрен тада од Кнеза, управо Кнез је ћутке прешао преко њега.

Тако је било све до нових Уредаба од 1841 године. У Уредбама за Штампарииу прописаним 1841 године одређено је да „сецере, трукере, служитеље сам набавља“ Инспектор и дат је „План“ по којем ће бити награђивани ученици и радници.

За словослагаче било је ту прописано ово: „Сецовање или слагање слова плаћа се на иљаде писмена, содржавајући се у једном табаку, но цена се ова мења по различному виду и величини слова.

Иљада се рачуна обично по числу [броју] писмена *n* (*n*), које ће се после с числом врсти налазећи се у једној кулумни [!] (: страни:) а ово последње с числом кулумни табака умножити“.

Обично ће бити један „образцостроитељ“ („Formatbilder“, „metteur en pages“, „метер“) који ће примати једну књигу и раздавати после рад осталима с којима се он обрачунава. Њему остали слагачи морају „чистиј саи“ (сложена писмена) давати. Одређено је да се плаћа за хиљаду слова *n* (или *n*) овако. Српска слова: „нонпарел“ 8 кр. срп., „петит, гармонд“ 6, „мител“ 7, „терција“ 8; — словенска слова: „гармонд, цицери“ 10

крајцара, „мител“ 11, „терција“ 12; — немачка слова: „петит, гармонд“ 7, „цицери“ 7, „номпарел“ 9, „мител“ 8. И тако даље „Образцостроитељ“ добива за преламање „октава“ 50 крајцара, „медијана“ 40, фолиа 24 и 20. Ако који „сецер“ (слагач) прелама, и он добива исто.

За „печататеље“ („трукере“) утврђено је за хиљаду табака формата 1'12 (за формат „Ројал“), 1 (за „медијан“) и 0'50 (за „канцлај“).

За теже послове може се дати недељно 6 форината. — Ко случајно не добије посла плаћа се 3 форинте недељно.

И слагачи и штампари дужни су да уче шегрте дате им на службу, да им буду руководитељи, и да их плаћају на свој рачун.

Радно време било је одређено за раднике „зими од сванућа до 12 часова по европејски“ и од 1 $\frac{1}{2}$ до 7 часова по подне; лети од 6 до 11 часова пре подне и од 1 до 6 после подне. „Нуждни послови и недељом да се раде“.

Ове Уредбе требало је да саопшти Јакшић радницима; ну, он изгледа, не учини то. Кад му је „Попечитељство“ тражило извешће по тој ствари, он одговори да је био саопштио, али да радници нису пристали да „раде на комад“, и он мислио шта ће да ради, па заборавио да извести Министарство! Министарство је после тога наредило да се радници имају управљати по овим Уредбама од Ђурђев-дана идуће, 1842, године.

Последња ових одредаба за раднике била је њихово излажење из Штампарије и тражење других служба. (Државна Архива, *Штампарија*: Коста Јанковић Кнезу, 20-IX-1842; Илија Миловановић Кнезу, 18-IX-1842 и тако даље).